

INFORMÁCIÓTÖRTÉNETI MŰHELY

Gerézdi Rabán Emlékkonferencia

Információtörténeti Műhely

Sorozatszerkesztők:

Horváth Iván

Orlovsky Géza

ELTE BTK Régi magyar irodalom Tanszék

2015, Budapest

Arianna Könyvek 8.

ISBN 978-963-284-606-4

Könyvünk a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. Köteteink a <http://renaissance.elte.hu/> honlapról letölthetők. Éljen jogaival!

Gerézdi Rabán Emlékkonferencia

Szerkesztette:

Balázs Debóra

Bartók Zsófia Ágnes

Bognár Péter

Maróthy Szilvia

Lektorálta: Siposné Sárdi Margit

Technikai szerkesztő: Simon Zsolt

Tartalomjegyzék

Előszó	6
Balázs Debóra	
Dugonics András bicskája	8
Tubay Tiziano	
A honfoglalás leírása a <i>Pannónia énekben</i> és a történetírók munkáiban	18
Maróthy Szilvia	
Pannóniai ének Critical Edition (PECE)	30
Bódai Regina–Renner Ildikó	
„De hogy nem látsz dolgozhoz”	41
Maróthy Szilvia	
Nem csak Szabács kell	
Korai verses nyelvemlékeink tagolási rendszerei	54
Simon Zsolt	
Az 1540 előtti magyar ráolvasások	
„vagyok búnes [...] régi nagy sok bálványimádásomba”	66

Előszó

A késő középkorban elkezdődött, majd a kora újkorban folytatódott, reneszánsznak nevezett időszak jól jellemezhető az információmennyiség ugrásszerű növekedésének és az információkezelés átalakulásának koraként. A digitális technológia térhódítása ma hasonló helyzetet teremt. Az ELTE reneszánsz-kutató műhelyében (Reneszánsz tanulmányok MA, Európai és magyar reneszánsz doktori program) formálódó *információtörténeti poétika* a szövegeket ebben a kontextusban vizsgálja. Egyrészt arra kíváncsi, hogy a különböző korszakokban hogyan működtek, működhetek az információtovábbítás csatornái, másrészt az érdekli, hogy ezek a csatornák a különböző műfaji és formai tulajdonságokkal rendelkező szövegeket milyen befogadói környezet számára tették hozzáférhetővé.

Az *Információtörténeti műhely* e füzetének szerzői (BA, MA és doktori hallgatók, valamint doktorjelöltek) a magyar nyelvű költészet korai emlékeit, ill. ezek hálózati kritikai kiadásának lehetőségeit vizsgálják. A magyar nyelvű szövegekre igényt tartó olvasóközönség valamikor a 15. század folyamán jelent meg. Az új – ekkor még kizárólag egyházi olvasmányokra fogékony – réteg kialakulásának kézzel fogható jele az első magyar nyelvű könyv, a *Jókai-kódex*. Az ezt megelőző időszakból fennmaradt emlékek saját használatra vagy a lejegyző szűk környezete számára készült vendégszövegek voltak. A jellemzően latin környezetbe ágyazott népnyelvű részletekre más csak véletlenszerűen akadhatott rá. Öt-

ven évvel később, a 15–16. század fordulóján az egyházi gyakorlat-hoz kapcsolódó magyar nyelvű írásbeliség, úgy tűnik, már differenciált olvasóközönsséggel rendelkezett. A törzsszövegét tekintve valamikor 1526 előtt másolt – egy vers erejéig (Apáti Ferenc *Can-tilenája*) világi szöveget is tartalmazó – *Peer-kódexet* nem egyházi közösség (apácák vagy szerzetesek), hanem világi megrendelő számára állították össze talán a nagyvázsonyi pálosok. A lassan formálódó olvasóközönség érdeklődésének kitágulását jelzi, hogy – majdnem száz évvel a *Jókai-kódex* után – 1536-ban megjelent az első magyar nyelvű, immár teljes egészében világi tematikájú könyv, Pesti Gábor Bécsben kinyomtatott *Esopus*-fordítása. Az időszak magyar nyelvű verstermése szegényes volt. A kezdetektől 1536-ig kevesebb mint száz verset ismerünk. A szövegek nagy többsége – nem meglepő módon – a liturgiához kapcsolódott. Világi témát feldolgozó vers alig másfél tucat maradt fenn.

A kötet anyagát az Országos Széchényi Könyvtár és az ELTE reneszánsz-kutató műhelye által

a 100 éve született Gerézdi Rabán

tiszteletére megrendezett, 2014. május 9-én az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott konferencia előadásai adják. A konferencia szervezői – Balázs Debóra és Maróthy Szilvia – doktori hallgatók, akik a formálódó Digitális filológia osztály (DiFi) munkálatain keresztül új területeken segítik az OSZK digitalizálási munkálatait. A tanácskozásnak az Országos Széchényi Könyvtár adott otthont. Ezért az akkori megbízott főigazgatónak, Káldos Jánosnak mondunk köszönetet.

Bognár Péter
tudományos segédmunkatárs
ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszék

Balázs Debóra

Dugonics András bicskája

A Széchy Károly 1892-ben megjelent tanulmánya¹ óta csak *Pannóniai énekként* emlegetett vers helye a régi magyar irodalom kutatástörténetében megkérdőjelezhetetlen. A *Pannóniai ének* azért különleges eset a régi magyar irodalmi korpusz filológiájában, mert csak olyan szövegváltozatai maradtak fenn, amelyek a 18–19. században keletkeztek, mégis a 15–16. századra datálja a verset a kritikai kutatás. Hogy miért fogadja el a 20. századi irodalomtörténet-írás is hiteles szöveggént a másolatokat? Azért, mert olyan tekintélyes kutatók – így Pray György vagy Toldy Ferenc – kezdték meg a vers tanulmányozását, akiknek állításait nehezen kérdőjelezi meg még a 21. század filológus se-rege is. Nagyszámú szöveg áll rendelkezésünkre, csakhogy ezek mind Pray György Egyetemi Könyvtárban fennmaradt Subich Ferentől eredeztethető változatának különböző minőségű másolatai. A *Pannóniai ének*nek elméletileg van egy másik forrásra visszavezethető szöveggörpusza is, melyre Hubert Ildikó hívta fel a figyelmet 1995-ben, mikor publikálta Dugonics András 1803-ra keltezett levelét Gruber Antalhoz. Ebben az író egy másik forrást említ, mégpedig Gyalakutai Lázár Jánosét. Állítása szerint az *Etelka* kiadásánál ő ebből a rossz minőségű, töredékes változatból dolgozott. Mindegyik kutató, szerző állítását hiteles-

¹ SZÉCHY Károly, *A Pannóniai ének*, ItK, 1892, 237–340, 433–471.

nek véelve két szöveghagyomány és -forrás áll rendelkezésünkre tizenkét változatban. Csakhogy, amennyiben részletesen végigtekintünk a különböző másolatokon, betekintést nyerünk a tudós elmék egymás között zajló magánlevelezésébe, nyilatkozataiba, nem találunk egy olyan személyt sem, aki ne lenne így vagy úgy gyanúba keverhető. A tét nagy volt akkor is, most is: egy, a 15. századra keltezhető magyar honfoglalás témakörében íródott világi tartamú vers megléte vagy hiánya.

A fentiekben végigtekintve bárki beláthatja, hogy a kritikai kiadás szükségessége megkérdőjelezhetetlen, amelyen a *Pannóniai ének* kutatócsoportja másfél éve dolgozik az ELTE BTK Reneszánsz tanulmányok mesterszak és Régi magyar irodalom tanszék diákjainak és tanárainak közreműködésével. Jelenleg rendelkezésünkre állnak a könyvtáraktól elkért, kiváló minőségű fényképek a szövegekről, valamint a szövegváltozatok összevetéséből kinyert összehasonlítások eredményei xml struktúrában rögzítve. Az ágrajzot egy eddig fel nem merült szempontot figyelembe véve módosítottuk a korábbi szakirodalomban felvázolthoz képest.

A fehér ló történetéről többféle verses műfajban is megemlékeztek, mi kritikai kiadásunk készítésekor a *Pannóniai ének* műcsoporttal foglalkoztunk. Hubert Ildikó és Széchy cikke alapján a következőképp lehet kronologizálni a vers köztudatba kerülésének körülményeit:

1. Pray György készítette az első másolatot a versről, mely jelenleg az Egyetemi Könyvtárban található.²
2. Pray 1776-ban juttatta el a *Pannóniai ének* másolatát Cornides Dánielnek, melyről már 1774 óta leveleztek. Pray azt állítja, hogy a szöveg egy Subich Ferenc által őrzött kódexben található, monasztikus-gótikus betűkkel íródott, a

² Egyetemi Könyvtár, *Pray György kéziratai*, 53. kötet, 252–256 (régí számozás szerint: 213r–215r).

XIV. század végére vagy a XV. század elejére datálja. Hogy valóban látta-e a szöveget vagy csak a másolatát, az nem derül ki, Pray többértelműen így fogalmaz: „mihi testatus est”.³

3. Révai Miklós ez utóbbi változatot adta ki Cornides közve-títésével 1787-ben *Elegyes verseiben*,⁴ majd Toldy Ferenc⁵ és Szilády Áron⁶ is ezt vették alapul kiadásaikban.
4. Eddig könnyű nyomon követni a vers sorsát, csakhog y Révai Miklós után egy évvel Dugonics András is közzétett egy szövegváltozatot az *Etelka* 80. lábjegyzetében. Hogy az milyen körülmények között került hozzá, kétséges, ő maga ennyit állít a szövegről: „Kezemhez jött illetén régi ének, melly (ha az írásnak módgyára nézünk) 1500-dik esztendő tájban íratott-le. Mikor szerződött pedig; éppen nem tudhatni.”⁷ Hogy kicsit megzavarja az olvasót, a 67. láb-jegyzetben ezt írja a fehér ló történetéről: „Erről a’ törté-netről valamit hallván, vagy olvasván Túróczi, mindeneket összezavart. Zalán hejett Zvatoplugot töszi; Alpár hejett Veszprémet; a’ Bolgárok hejett a’ Panonokat vagyis a’ Mor-

³ Evangélikus Országos Levéltár, *Pray–Cordines levelezés*, V, 36/1, 79r–80r.

⁴ RÉVAI Miklós *Elegyes versei, és néhány apróbb köttetlen írásai*, Loewe, Pozsony, 1787, 275–288.

⁵ TOLDY Ferenc, *Handbuch der ungarischen Poesie...*, Pest–Wien, G. Kilian, K. Gerold, 1828, 6–10.

⁶ *Középkori magyar költői maradványok*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., Akadé-miai, 1877 (*Régi magyar költők tára*, 1), 3–8, 227–248; Csáti Demeter, Péchy Ferenc, Farkas András, Istvánfi Pál, Batizi András, Dévai Bíró Mátyás, Erdősi Sylvester János, Dobai András, Tar Benedek, Csikei István, Szkhárosi Horvát András, Szeremlyéni Mihály, Tordai Névtelen, Thordai Benedek, Biai Gáspár, Baranyai Pál, Valkai Kelemen, Kákonyi Péter, Székely Balázs, Fekete Imre és egy névtelen énekei, szerk. SZILÁDY Áron, Bp., Akadémiai, 1880 (*Régi magyar költők tára*, 2), 5, 371–372.

⁷ DUGONICS András, *Etelka...*, Pozsony–Kassa, Fűskúti Landerer Mihály, 1788, 310.

vai Tótokat. Tizenkét lovak hejett, egy fehér lovat emleget; melyen a' Veszprémi tótok országjokat el-adták.”⁸

Sándor István 1795-ben mind Révait, mind Dugonicsot megróttá a két kiadás közti eltérések miatt. Révai azzal magyarázta a különbségeket, hogy nem ugyanabból az alapanyagból dolgoztak, Dugonics a Gyalakutai Lázár János által őrzött szövegből dolgozott, míg ő Subich Ferencéből. Széchy tanulmányában felvetette a lehetőségét annak, hogy Dugonics az *Etelkába* Révai *Elegyes versei* közül emelte be a *Pannóniai éneket*, hiszen az 1786 és 1788 közötti két évben, mikor is a kiadás körüli huzavona zajlott, volt alkalma betoldani részleteket.

Hubert Ildikó először 1995-ben írt a *Pannóniai énekről* hosszabb terjedelmű cikket,⁹ majd korábbi nézeteit részben korrigálta 2010-ben egy tanulmánykötetben.¹⁰ Hubert publikálta először az OSZK-ban őrzött Dugonics-levelet, melyet Gruber Antalnak küldött 1803-ban.¹¹ Ebben a levélben arról tájékoztatja Grubert Dugonics, hogy ő már 1767-ben ismerte a szöveget, melyet az erdélyi Gyalakutai Lázár János mutatott neki. Az eredeti szöveg nagyon hiányos volt. Ő erről Cornidest is tudósította, de az nem volt hajlandó foglalkozni a foghíjas szöveggel. Egyébként 1300 körülre datálja a gót betűs verset. Kedvező körülmény lett volna, ha Dugonics a levélben az eredeti, hiányos szöveget közölte volna, de nem ezt tette, hanem ő maga elkezdte

⁸ DUGONICS András, *Etelka...*, Pozsony–Kassa, Fűskúti Landerer Mihály, 1805, 355–356.

⁹ HUBERT Ildikó, *Dugonics András levele Gruber Antalhoz a Pannóniai énekről*, ItK, 1995, 95–102.

¹⁰ HUBERT Ildikó, *A Pannóniai ének XVIII. századi másolatai – és a belőlük levonható következtetés = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., reciti, 2010, 99–104.

¹¹ Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 771, 33r–36v.

kipótolni a hiányzó részeket, így maga az 1803-as változat nagyobb részt a 19. századi, nem pedig a régi szerző műve lett.

5. Toldy Ferenc 1828-ban a *Handbuch der ungarischen Poesie*-ben három versszaknyi kolofonnal együtt közölte a *Pannóniai éneket*, melyben Csáti Demeterhez köti a szerzőséget. Horvát István küldte el neki ezt a változatot, aki pedig azt állítja, hogy Josepho Hellisertől a Subich hagyatékából kikeresve kapta kézhez ugyanazt a szöveget, mint Pray, csakhogy a három utolsó versszakkal együtt.¹² Pray azért hagyta el a kolofont, mert úgy nem lehetett volna a 16. századnál korábbra datálni a verset.

Végigtekintve a fentebbi pontokon a következő két ágat vizsgálhatjuk fel, tele kérdésekkel.

- I. A szakirodalom nehéz szívvel szennyezné be Pray György filológusi munkásságát. Csakhogy tény, hogy jelen vers körülményei homályosak. A tudós hezitálva állapít meg bármit is a versről, többször szabadkozik, Cornidesnek csak sokadszori kérésre küldi el a szöveget, a datálás is nehezeére esik. Hogy valóban látta-e a kódexet vagy csak másolatot kapott, szintén kérdéses, csupán annyit állít, hogy „Dominus Subich [...] mihi testatus est”. Ráadásképp majd fél évszázaddal később Horvát meggyanúsítja azzal, hogy az ősibb datálás kedvéért elhagyta a vers kolofonját a másolásakor. Horvát ránk maradt kéziratai között nem található meg a vers hosszabb változatának nyoma, csupán egy Pray-féle szövegből készült másolat, valamint a záróversszak.¹³

¹² TOLDY Ferenc, *Vizsgálatok a' magyar nyelv körül*, Felső Magyar-Országai Minerva, 1828, 1582–1587.

¹³ Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 1301–1302, 111v.

Toldy sem állítja, hogy kéziratban kapta volna, Horvát csupán „közlé vele”. Hubert azzal menti Prayt, hogy valóban nem láthatta a kódexet, Subich pedig, mivel a kérdéses részek nem tartoznak szorosan össze (talán elveszett köztük néhány lap), nem vette őket egybe. A későbbi Helliser pedig nem szemlélte elég kritikus szemmel a kódexet, és két különböző szöveget vélt összetartozónak.

- II. Sajnos a Dugonics-féle szövegközlések sem megnyugtatóak. 1788-tól kezdve háromszor adta ki az *Etelkában* (1788, 1791, 1805) a *Pannóniai éneket*. Hubert Ildikó cikke óta ismeretes a levélben közölt 1803-as változat is. Mind a négy szöveg más, a legközelebb az 1788-as és az 1791-es áll egymáshoz. Sőt, a 1791 utáni évekre datálható *Analektájában*¹⁴ olvasható változat egy és ugyanaz, mint amit Révai *Elegyes verseiben* találunk. A Dugonics-féle *Pannóniai ének* olyan, mint a Horváth Iván által emlegetett Kossuth bicskája: „Még mindig megvan Kossuth Lajos bicskája – regélik adomázó urak – itt s itt őrzik. Csak a pengéjét kellett kicserélni egyszer, mert elväsott. Egyszer meg a nyelét, mely korhadni kezdett.”¹⁵

Mivel egyik eredeti szövegváltozat sem áll rendelkezésünkre, sem a Subich-, sem a Gyalakutai-féle kódex, melyekre visszavezethető elméletben az összes másolat, gyakorlatilag holtpontra jutott a kutatás. Kutatócsoportunk most egy olyan megoldást mutat be, melynek segítségével rendet teremthetünk a szövegváltozatok között.

Megpróbáljuk reprodukálni a Dugonics által láthatott szöveget, mégpedig úgy, hogy az összes variánsból, tehát ötből, kimá-

¹⁴ DUGONICS András, *Analekta*, p.q. 1791, Budapest, Piarista Központi Levéltár For. 5/79. (V 105.)

¹⁵ HORVÁTH Iván, *Szöveg = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 93.

soljuk az egyező részeket, bízva abban, hogy a szerző igyekezett az eredeti szövegből mindig meghagyni a hiánytalan, értelmes részeket. Próbáltuk rugalmasan kezelni a szövegeket, tehát ha a ragozásban, helyesírásban, szórendben eltérések mutatkoznak a változatok között, egyezőnek vettük őket. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy egyenrangúan kezelhető-e az 1803-as magánlevelezésben közölt *Pannóniai ének* az *Analektában* találhatóval, ill. a többi, nyomtatásban megjelenttel. Mások az elbeszélők minden esetben, nem várható el ugyanaz a mélységű igazságtartam egy magánlevelezéstől, egy saját szórakoztatásra készített gyűjteménytől, valamint egy regénytől, még ha az igyekszik is magát tudományosként bemutatni. Csakhogy egyértelműen végig lehet követni egy szerkesztői elvet az öt szövegen, valamint az ultima manus elve alapján az 1805-ös változatot kell a szerzői akarathoz legközelebb állónak vélnem. Dugonics is ekképp zárja bevezetőjét: „Kezemhez jött (Erélyben léttömkor) egy ilyen régi ének, mely (ha az írásnak vonásaira nézünk) 1300-dik tájban íratott. Mikor szerződött pedig; nem tunni. [...] A’ versek (utolsó meg-jzbbításom [!] szerint) ezek.”¹⁶ Így a mi szerkesztésünkben ez utóbbi szerepel a továbbiakban mindenhol. A pontok az eltérések miatti szöveghiányt jelölik, tehát a feltételezhetően Dugonics által kipótolt hiátusokat. Egy versszak a következőképp néz ki a különböző szövegváltozatokban (ugyanazzal a színnel vannak kiemelve az egymásnak megfeleltethető szavak; az elválasztott sor az eredeti, kikövetkeztetett és szerkesztetlen szövegváltozat lehet):

D88: Otth’ Magokkal Eok yooth theenek
D91: Otth’ Magokkal Eok yooth theenek
D92: Ott joll tőnek ö magokkal
D03: Ewk magokkal nagh joot tewnek
D05: Ewk magokkal ott’ joot teenek

¹⁶ DUGONICS, *Etelka...*, 1805, 386–387.

Kikövetkeztetett változat: Ewk magokkal ...joot teenek

Amennyiben ezt végigvezetjük az összes szövegen, akkor a következő töredékes változatot kapjuk:

Révai Elegyes versei (3. versszak)	Lehetséges eredeti (3. versszak)
Ott yol thenek w magogal	Ewk magokkal [...] joot teenek,
Heeth seregeth nagyoth zerzenek	Heet seregewt ewk zerzeenek,
Heeth Capythanok emelenek	Heet Kapitaanht [...]
Myndenyknek warath zerzenek.	Vaart mind-eghghiknek [...]

Milyen következtetéseket vonhatunk le ebből a fésült változathoz? Amennyiben nem vesszük figyelembe a helyesírási különbségeket, a ragozási eltéréseket, valamint a szórendet, akkor ez a változat szinte teljes mértékben megegyezik Révai *Elegyes verseiben* közlöttel. Úgy gondoljuk, mivel Dugonics maga is bevallja *Följegyzéseiben*, hogy szereti a saját ízléséhez szabni a szövegeket,¹⁷ elképzelhető, hogy nem a Gyalakutai Lázár-féle kódexből dolgozott. Egyszerűen, amikor kezéhez került a szöveg, az

¹⁷ „Némelyek azt a hibát találják tt. Dugonics úr Etelkájában, hogy a magyar példabeszédeket sokasítani kívánván helylyel helylyel olyakat is hoz elő, melyek nemzetünknek kisebbsítésére szolgálhatnának, ha a könyv idegen nyelvre fordíttatnék. De, aki gondolkodásával visszamegy épen az Árpád idejére, s jól megfontolja: mely együgyűek lehettek még akkor a mi elejünk, sőt vitéz fejedelmeink is, s egyszersmind azt is gondolóra veszi: hogy Dugonics úr nem a mostani, hanem az akkori és szokások formáit kívánta az Etelka szájába adni.” DUGONICS András *Följegyzései*, Bp., Franklin Társulat, 1883, 34–35.

„Egynehányan azt is hibának tartják Etelkámban, hogy a magyar közmondásokat tömöttebben adtam elő. Ezen emberek nem értik a könyvírásnak módját. Magyaraink napkeletiek voltak. Hogy pedig ezek tömöttebben élnek a közmondásokkal a közönséges beszédben, azt csak az nem tudja, a ki tanulatlan. Nékik tehát azon szavakat adtam szájokban, melyek bele illettek. Azt akarnák talán ezen emberek, hogy régi magyarjainkat francia módra kényesen beszéllettem volna? Azt tegyék ők, ha kinevettetni kívánnak: én nem tehetem, ki a történetet a régi szokáshoz szabni tanultam.” *Uo.*, 44.

*Etelk*ába illőnek találta, így hát belevette. Később, mikor a könyv nagy sikernek örvendett, nem akarta volna elhomályosítani írói hitelét egy hivatkozatlan másolás árnyékával. Hogy milyen fogadtatása volt a regénynek, vagy legalábbis Dugonics azt miként élte meg, jól szemlélteti a következő mondat: „Nem említem a szerzeteseknek is azon itéletjeket, melyekkel azt mondták, hogy a szent írás után ennél szebb könyvet nem láttanak”.¹⁸ Érthető, hogy miért nem akart gyanúba keveredni. A hazugság ténye mellett szól az is, hogy az 1788-as és az 1791-es változatokban, ill. az *Analekt*ában a morva fejedelem hercegeként van említve, majd később Dugonics ezt átírta helyenként Szvatoplukra, helyenként királyra. Igenám, de az 1803-as és az 1805-ös szöveg 36. versszakában elfelejti fölcserélni a két szót, és ott ismét herceg áll, akárcsak a Révai-féle szövegben.

Mi a másik értelmezési lehetősége a fenti csonkolt *Pannóniai ének*-változatnak? Ha feltételezzük, hogy Dugonics András igazat mondott, és tényleg látta a Gyalakutai Lázár János-féle kódexet, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az a változat egy töredékes változata volt a Subich-féle szövegnek, így érthető, hogy Cornides amennyiben tényleg látta, nem foglalkozott vele, hiszen neki a kezében volt egy jobb minőségű, teljes forrás. Miért érdekelte volna egy olyan változat, amely a sajátjának csak egy rosszabb állapotú változata? A Gruber Antalhoz írott levél szerinti 1767-es keltezés – mikor Dugonics erről tájékoztathatta Cornidest – azért is tartom kérdésesnek, mert valószínűleg inkább az elsőbségért vívott küzdelem datálta így a levelet. Ha tíz évvel később íródott a levél, az körülbelül egybeesik a Pray–Cornides levelezéssel, ami indokolná az elutasítást Cornides részéről.

Akár hitelt adunk Dugonics szavainak, akár nem, a *Pannóniai ének* ágrajza mindenképp módosul a korábbi szakirodalomban felvázoltakhoz képest.

¹⁸ *Uo.*, 41.

Tubay Tiziano

A honfoglalás leírása a *Pannónia énekben* és a történetírók munkáiban

A honfoglalás, a Kárpát-medencei letelepedés a kereszténység felvételét követően sem lehetett érdektelen a magyarok számára, mivel azonban a keresztény tollforgatók a pogány korszaktól idegenkedtek, néhány évkönyvet leszámítva többnyire csak hagiográfiai műveket hagytak hátra, a Szent István előtti időkkel nem foglalkoztak.¹ A fennmaradt források közül az őstörténetet először Anonymus tárgyalta úttörő, latin nyelvű történeti munkája, a *Gesta Hungarorum* (1210 körül) lapjain.² Többek, köztük Kulcsár Péter szerint ugyan Anonymus gesztája előtt is léteztek őstörténeti elbeszélések, ezek azonban nem maradtak ránk, csak a későbbi forrásokból következtethetünk létükre.³

Anonymusnál a Pannóniába való bejövétel után, Árpád fejedelem bemutatásába ékelve találjuk meg a helyi fejedelemtől, (a névtelen jegyző szerint) Salánnál való követjárás leírását: itt bukkan fel először az ajándékon vett föld és víz motívuma is. Szemben a későbbi elbeszélésekkel, Árpád az ajándékokat nemcsak az uralkodó fejedelemnek, hanem a fejedelemasszony részére

¹ KRISTÓ Gyula, *Magyar historiográfia I.: Történetírás a középkori Magyarországon*, Bp., Osiris, 2002, 19.

² *Uo.*, 46.

³ KULCSÁR Péter, *A magyar ősmonda Anonymus előtt*, ItK, 1987–1988, 523–545.

is küldte; ez előbbi⁴ tizenkét fehér ló, tizenkét teve és tizenkét kun fiúgyerek („misit ei XII albos equos et XII camelos et XII pueros Cumanicos”)⁵ alkotta.⁶ Az ajándékozás leírásával kapcsolatban Veszprémy László nem mulasztotta el jegyzetben felhívni a figyelmünket, hogy ez az iskolázott jegyző egyik forrásául használt Nagy Sándor-történet alapján került a szövegbe, feltehetően a fehér ló említése is onnét való; vagyis „Anonymus ez alapján nem látszik ismerni a későbbi magyar krónikákban megörökített fehér ló mondát”, ám az országszerzés „tréfás” módja az irodalmi hagyományba (pl. Jordanes, vagy a X. századi Widukind) „jól beilleszthető”.⁷

Kézai Simon *Gesta Hungarorum* c. (1283 körül) latin nyelvű művében (pontosabban annak a magyarokkal foglalkozó második részében) a hunokkal rokon magyarok a Veszprémben székelő Szvatopluktól szereztek meg a földet (vagy apjától, Marótól, ahogy „egyesek mondják”), az uralkodónak adott ajándékok ugyanakkor nem jelennek meg bővebben kifejtve. Annyit említ csupán, hogy a „Hung folyam mellől különböző ajándékokkal ámitgatták, követeik révén kikémlelték, s miután rájöttek, hogy serege gyöngye, váratlan rajtaütéssel a Rákos folyónál, Bánhida mellett [...] egész hadseregével együtt megsemmisítették, és így uralkodni kezdték Pannóniának azokon a népein, amelyeket fentebb említettem”.⁸ („Hunc quidem Hungari de fluvio Hung variis muneribus allectum et nunciis exporantes, considerata militia illius immunita, ipsum Zvataplug irruptione subita prore fluvium

⁴ A geszta latin nyelvű kiadásához képest Veszprémy fordítása felcserélte az ajándékokat, összekevervén a fejedelmét és feleségének küldöttekkel.

⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum* I, ed. EMERICUS Szentpétery, Bp., Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, 54.

⁶ ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, ford. Veszprémy László, Bp., Osiris, 1999, 19–20.

⁷ *Uo.*, 58.

⁸ KÉZAI Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford. Bollók János, Bp., Osiris, 1999, 103–105.

Racus iuxta Banhida [...] cum tota militia peremerunt, et sic Pannoniae populis, qui superius sunt notati, inceperunt dominari.”)⁹ Noha a hét vezér bemutatásának részleteit termékeny fantáziával egészítette ki, az ajándékozás részleteinek (ha ismert is volna ilyeneket) már nem tulajdoníthatott jelentőséget.

A latin *Budai Minorita Krónika* (1334 körül) átvette Kézaiak „a hun történettel bővített teljes magyar” történetét, bár csak rövidebb formában közölte.¹⁰ Bővebb, az ajándékozást is bemutató forrásként a XIV. század derekán készült, szintén latin nyelvű *Képes Krónikát* (1358 után) ismerjük.¹¹ Ebben Árpádnak Kusid, a Zuatopolughoz bocsátott követe hozott a földből, fűből és a Duna vizéből, mire Árpád azok kiváló voltában meggyőződven, az összes magyar jelenlétében „a mindenható Isten kegyelmét kérte: engedje át ezt a földet nekik mindörökre. Szavait végezvén az összes magyarok így kiáltottak háromszor: »Isten, Isten, Isten«”. („Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu implens et ante omnes Hungaros super illud cornu omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut Dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis his verbis omnes Hungari clamaverunt: »Deus, Deus, Deus« tribus vicibus. Et ibi inventus est usus iste et servatur apud Hungaros usque modo.”)¹² A követet visszaküldték Zuatopolughoz, „földjéért egy nagy lovat küldtek neki arabiai arannyal bearanyozott nyereggel és aranyozott kantárral” („ad predictum ducem eundem nuncium remiserunt et ei equum album et magnum cum sella deaurata auro Arabie et freno deaurato miserunt pro terra sua.”),¹³ cserébe földet, fűvet és vizet kértek. A magyarok (akik Árpáddal egyébként is örökség jogán

⁹ SZENTPÉTERY, *i. m.*, 163–164.

¹⁰ KRISTÓ, *i. m.*, 84.

¹¹ *Uo.*, 88.

¹² SZENTPÉTERY, *i. m.*, 288.

¹³ *Uo.* A latin kritikai kiadás szövegében fehér és nagy ló (equum album et magnum) szerepel.

tartottak igényt a területre) ezt a történet szerint vételnek vagy haszonbérletnek tekintve, követelték a földet. Zuatopolug bár szabadulni akart a balsorsú ajándékoktól, ám a követ ebből is csak a magyarok javát olvasta ki: „És mi kárunk lesz ebből, uram? [...] minden az övék” („Et inde, domine, quid dampni habebunt? [...] totum habent.”).¹⁴ Végül a csatában megfutamították Zuatopolugot. A honfoglalás leírásában a XIV. század eleji forrásra támaszkodik.¹⁵

Az első magyarországi nyomtatványok egyike, a Hess András budai nyomdájában kiadott *Chronica Hungarorum* (Buda, 1473),¹⁶ amelyet a megjelenés helye szerint gyakran csak Budai Krónikának nevezünk, főként az első XIV. századi krónikakompilációt és Küküllei János Nagy Lajos király uralkodását – így 1342–1382 közötti éveket – bemutató munkáját, valamint (lényegében vázlatos közlésben) az 1382-től 1468-ig terjedő időszakot adja közre. A honfoglalás leírása a XIV. század eleji forrásra vezethető vissza.¹⁷

Thuróczy János, amint azt maga is leírta, a *Chronica Hungarorum* (Brünn, 1488; Augsburg, 1488) megalkotásakor szintén XIV. századi forrásokra támaszkodott, az 1342 előtti időszak (így a honfoglalás) esetében a *Budai Minorita Krónika*, ill. a *Képes Krónika* egy elveszett szövegvariánsát használta fel.¹⁸ A latin nyelvű szövegben az első kapitány megválasztása, az első követjárás, a hármas „*Isten, Isten, Isten*” fogadalmi közfelkiáltás, az aranyos nyereggel, zablával felékesített nagy fehér ló és a történet további elemei mind e forráshasználatot tükrözik.¹⁹

¹⁴ *Uo.*, 289.

¹⁵ KRISTÓ, *i. m.*, 104.

¹⁶ *Chronica Hungarorum*, Buda, Adreas Hess, 1473 (RMNy 2).

¹⁷ KRISTÓ, *i. m.*, 104.

¹⁸ *Uo.*, 110.

¹⁹ THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. BELLUS Ibolya, KRISTÓ Gyula, Bp., Osiris, 2001, 62–63.

A honfoglalás datálása, ahogy az általa használt, egymásnak el-
lentmondó forrásokban is, téves; voltaképpen a *Képes Krónika*
adatait (III. Constantinus császár és Zakariás pápa idején) igazí-
totta ki (Zakariás pápasága (741–752) ugyanis V. Constantinus
császárságával (751–775) volt átfedésben).²⁰

Antonio Bonfini, aki nagy hatású humanista történeti munká-
jának írását Mátyás király uralkodása idején kezdte és II. Ulászló
király idején, 1496/7-ben hagyta abba, a magyar történelem be-
mutatásában számos forrásból, köztük Thuróczy művéből merít-
tett. Könyve nyomtatásban csak viszonylag későn, Brenner Már-
ton töredékes kiadása (Bázel, 1543) és Heltai Gáspár kiegészíté-
sei (1565) után, Zsámboky Jánosnak köszönhetően jelenhetett
meg (Bázel, 1568; Frankfurt, 1581²¹).²²

A humanista betoldásokat leszámítva Thuróczy elbeszélését
követi, noha kisebb-nagyobb részletekben el is tér tőle. A Pan-
nóniát uraló Szvate itt Marót fia, nála követségben Kusid járt,
akinek visszatérésekor azonban Árpád Marshoz és Herkuleshez,
mint ősatyákhoz mondott imát. A jelenet egészét megfosztja a ko-
rábbi források monoteista jellegétől: „Így szólva, az ősatyáknak,
Marsnak és Herkulesnek, szokás szerint áldozott a Duna vizével,
és kiadta a parancsot, hogy minden táborban tiszteljék meg a
nemzeti istenségeket áldozattal; mindenki háromszoros éljent ki-
áltott”.²³ („Hec prefatus Marti ac Herculi progenitori Istrianam
aquam ex more libavit multasque victimas patriis diis per singu-
la castra mactari edixit; ter ab omnibus feliciter acclamatum.”)²⁴

²⁰ *Uo.*, 344.

²¹ Antonius BONFINIUS, *Rerum Ungaricarum Decades*, Basilea, Johannes
Sambucus, 1568; Francofurtum, Andreas WECHELUS, 1581.

²² *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977
(Magyar Remekírók), 1069–1072.

²³ Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter,
Bp., Balassi, 1995, 190.

²⁴ Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades* I, ed. I. FÓGEL, B.
IVÁNYI, L. JUHÁSZ, Lipsiae, B. G. Teubner, 1936, 181.

Árpád elsőségét a szkíták hadi szokásával összefüggésben közli, lévén, „hogy bár a hadjáratban több vezérük volt, volt egy fővezérük is, aki az előnyomuló sereg előtt haladt, a visszavonulás során pedig hátul, Árpád tehát a többiek között az elsőséget tartotta”.²⁵ („Cum Schytharum mos esset, ut, quamvis plures in expeditione duces essent, unus tamen potissimus haberetur, qui in ducendo exercitu precedebat, contra in reducendo subsequatur, Arpadus inter ceteros principatum obtinuit.”)²⁶

Bonfini kéziratának kései nyomdai kiadását megelőzően, 1559-ben jelent meg Székely István *Világkrónikája*.²⁷ Ez, szakítva Thuróczy és Bonfini 744-es datálásával, 888-ra teszi Pannónia elfoglalását. A Svatapolugtól visszaérkező Kusid bizonyosságára, Árpád „scitianak mogia szerint” egy arany kürtöt töltött meg a Duna vízával, azt felemelve pedig így szólt: „Hatalmas isten valaki vag’ te. [...] Ennec okaert koniorgonc te neked, hog é Pannonianac folden minket le szallicz, es oroc birodalmul agiad menekunc, á foldet mondom, a kirol a fuvet, foldet es á vizet hoztac, kin te neked szolgálhassunk életünknek minden ideieben nag’ engedelmessigél.” Árpád szavaira a „Magiarok azonhelt nag’ fel szoual deust kialtanac haromszor, mel’ szokas mind é napiglan á Magiaroc kozt meg tartatic aldomas italba, es valami arunc vegezesebe. A’ heliet pedig á holot Deust kialtanac á Deusrol Deesnecc ki mind é napiglan vg’ hiuatatic”.²⁸

Dés város nevének etimológiája Heltai Gáspár krónikájában (Kolozsvár, 1575)²⁹ szintén felbukkan: „És mikoron az Árpád kapitány elvégeszte volna imádságát, mindjárt áldozá a kürtbéli

²⁵ BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, i. m., 190.

²⁶ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, i. m., 182.

²⁷ SZÉKELY István, *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*, Krakkó, Strijkouiai Lazar, 1559 (RMNy 156).

²⁸ *Uo.*, 151.

²⁹ HELTAI Gáspár, *Chronica az magyaroknac dolgairol...*, Kolozsvár, Heltaj Gasparne, 1575 (RMNy 360).

Duna-vizet az Marsnak és a Herkulesnek. És a magyarok azon helyt kiáltának felszóval háromszor: Deus, Deus, Deus. Onnét marada ez a szokás Magyarországon és Erdélyben, hogy valahol valami áru leszen, avagy valami marhának avagy jószágának vétele, hogy az vétel és áru mellé bizonságokat hínak, és az áldomásitalban háromszor kiáltnak fennszóval: Deus, Deus, Deus. És aszt a helyt, ahol ez lőn, nevezék a kiáltás után Deusnak, mellyet mostan Désnek híjunk, holott az város mellett kezel fenn a Szamos víz felett ez egyik földvár vagyon, amellyekről oda fel szóltam.”³⁰

A Deus–Dés etimológia több szempontból figyelemre méltó, többek között a korszakban felbukkanó, sokszor inkább mulattató fejtegetésekkel szemben, akár még helytálló is lehet.³¹

De a szöveghely maga is rejtélyes. Már a *Képes Krónika* is elbeszéli a hármas „Deus, Deus, Deus” felkiáltást, onnantól pedig történetíróink szinte kivétel nélkül felmondták azt – mégis Székely István az első, aki ezt Dés városával és a város nevével kapcsolatba hozza. Székely saját ötlete lehetett, netán valamilyen ismeretlen forrásból meríthette az etimológiát?

Amennyiben hitelt adunk a *Pannónia ének* különálló, utolsó három strófájának,³² adódik egy lehetőség: Csáti Demeter költeménye. Csáti Demeter ferences szerzetes volt, Karácsonyi János nagy jelentőségű két kötetes rendtörténeti monográfiájában több helyen is megemlékezik személyéről. 1480 környékén született Csáton, 1501-től a krakkói egyetem hallgatója, a Kisebb Testvérek rendjébe már tanult fővel lépett. Házfőnökként is mű-

³⁰ HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, szerk. KULCSÁR Margit, Bp., Európa, 1981 (Bibliotheca Historica), 72–73.

³¹ KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Bp., Akadémiai, 1978, 178.

³² A kérdéssel ehelyütt nem foglalkozom. A források ügyéhez és a kolofont is tartalmazó záróversszakok problematikájához ld. Balázs Debóra (8. oldalon) és Maróthy Szilvia (30. oldalon) a kötetben megjelent, a vizsgált szöveget tárgyaló tanulmányait.

ködött, ám szigora miatt 1531-től ilyen szerepben nem találjuk többet. Számos kolostorban megfordult, de a Szilágyságban csak 1529 előtt, méghozzá a kusalyi kolostorban élt, így egyedül ott írhatta azt 1526-ban:

„Ezt szerzették Szilágyságban,
Chaty Demeter nagy gondolatjában
Mikor nagy bú vala Magyarországon
Egy néminemű mulatságban.”

Karácsonyi számára – aki máskülönben Pintér Jenőre és Széchy Károlyra hivatkozik – világos, hogy Csáti „mint művelt tanult ember ismerte Thuróczy-krónikáját, s némi helynévmagyarázatokkal kibővítve, abból készítette énekét Pannónia megvételéről s így akarta vigasztalni a rettenetes csapáson búsuló magyarokat”.³³

Székely István, aki krakkói tanulmányaiból visszatérve a reformáció szolgálatába szegődött, az egyetemre 1529-ben még ferences szerzetesként iratkozott be.³⁴ Csátit – ahogy azt Karácsonyi János rosszálló megjegyzéséből is tudhatjuk – név szerint említette is, személyesen találkozhattak.³⁵ A találkozást Székely István (ahogy azt Horvát István az OSzK-ban őrzött kéziratából is tudjuk)³⁶ meg is örököltette egy lapszéli jegyzetében.

Van egy másik számba vehető lehetőség is, itt azonban már több a bizonytalanság. Lisznyai Kovács Pál *Magyarok chronicaja*

³³ KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig* II, Bp., MTA, 1924, 609–611.

³⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* XIII, Veszprém, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők egyesülete, 1981, 585–586.; *Erdély története: A kezdetektől 1606-ig*, szerk. MAKKAI László, MÓCSY András, Bp., Akadémiai, 1987, 479.

³⁵ KARÁCSONYI, *i. m.*, 610–611.

³⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 1302, 111v.

(Debrecen, 1692)³⁷ c. könyvében számolt be a honfoglalás történéseiről. Számunkra a következő jelenet a legérdekesebb: amikor magyar követ, Chusiás a fehér lovat, aranyozott féket, nyerget átadta Svatopágusnak, az a földért előterjesztett kérését elutasította, méghozzá hadüzenettel: „Kard vagyon ennek a’ végén.” Ezután a követ hazatért a kapitányokhoz, bemutatván, amit a vidék adottságai bizonyosságul magával hozott. Erre „Arpád és a’ tob Magyar Kapitányok, a’ Chusiás Magyar Országbúl hozott három ajándékot (...) Márs és Hercules nevu Isteneiknek Scithiai módon meg-áldozák, mert a’ Duna vizét, hosszú kurtben tölték, és az ég felé fel hinték, a fekete foldetis, az égh felé hajigálák, a’ fuvet hasonlatosképpen az égh felé fel hinték, az után Márs és Hercules Isteneiket, segítségul hívák, azután Mársnak és Herculesnek Scithiai módon sok áldozatokat tonek, az után minden féle Isteneiket nagy kiáltással és orditással segítségul hívának, hogy Pannóniát Atylla Attyoknak régi lakó foldét az Istenek újjolag a’ Magyaroknak lakó foldul adnák, Arpád és az egész Magyar Táborok nap-estig Déés avagy Deus nevu városnál konyorgésekkel és áldozatokkal kérék.”³⁸

Liszniai Kovács Pál közvetlenül ezután külön is bemutatja Dés eredetét *Deus avagy Déés nevu Erdélyi Mezo-Várasnak építetése és nevezete alcím alatt*. „Mikor Arpád és a’ Magyarok az Asiai Tatár-Országbúl, Erdély-Országában érkeztenek vólt, és hat esztendok alatt ott lakának, történék hogy Ország Gyulésére oda gyulnének az hol most vagyon Déés Várossa; annak emlekezetire hogy Désnél vólt, a’ Magyarok leg elso Országgyulése, az egész Erdélyi Szászokat reá hajták hogy azon az helyen éppitené-

³⁷ LISZNYAI KOVÁCS PÁL, *Magyarok cronicaja. Melly be foglal M. C. XCVI. Esztendőket. Avagy Christus születésének 268–1464. Esztendei alatt lett dolgait a’ magyaroknak: Mellyet Chronologice az az: Christus Urunk Esztendeinek folyása szerint illendő rövid formában*, Debrecen, Kassai Pál, 1692 (RMK I 1421).

³⁸ LISZNYAI KOVÁCS, *i. m.*, 214.

nek magoknak edgy mezo Várust, mind orokké az a' Váras lenne Szász Város, s' laknák csak Szászok, ezt a' Szászok csak hamar végben vivén, mivel az Erdélyi Szászok jól tudnak vala deákül, ezen Várust Deusnak nevezék; Árpád és a' Magyarok mikor megértették volna, hogy az a' Váras neve annyit tenne mint Isten, okis emlekezetre nézve, azon helyen az Ország Gyulésében az Istenhez egész Táborúl ilyen módon háromszor kiáltanak; Deus! Deus! Deus! Mások ellenben így írnak: tsak Fabula és hazugság az, hogy a' Magyarok építették volna Erdélyben Dését, s' a' Magyarok nevezték volna Deusnak, oka; mert ezek' a sult barbarus Magyarok deákül csak egy szót sem tudtanak, azért igazab ez hogy azt a' Mezo Várust eleitül fogva csak Désnek hitták.”³⁹

Lisznai Kovács – amint az Mars és Herkules említése révén világossá vált – Bonfini humanista történeti munkáját bizonyosan felhasználta könyve megírásakor. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a hármas „Deus, Deus, Deus” kiáltás és Dés város nevének eredete ettől elkülönül. Három eshetőséget kellene számba vennünk: az egyik, hogy Lisznai Kovács Pál ismerte a nyomtatott források valamelyikének etimologizáló történetét; a másik, merészebb ötlet azt feltételezi, hogy Bonfini munkájának lappanghat egy további variánsa, amelyben a Deus–Dés etimológiai is megjelenik. A harmadikért érdemes magát Lisznai Kovács Pált idéznünk. Abban ugyanis, hogy magyar forrást ismert-e Lisznai Kovács, a helynév eredetének leírását követő szöveghely elbizonytalanít bennünket. Ebben a történetíró egy, szerinte nem sokkal Szent István államalapítása előtt emelt oszlop feliratát mutatja be: „Dés Várasánál edgy Kooszlopot emeltének, akkori Magyarok dolgait im ez négy kovezetkezendó deák versekben edgy Poétával foglaltaták, és a' ko Oszlopra Anno Christi 990 fel-metczeték: *Hunnus de Schithicis digressus sedibus [edibus?], Hospes Pannoniae glebam transfert huc, gramen un-*

³⁹ Uo., 214–215.

*dam, / Ter clamans: Deus, hac liceat tellure potiri! / Desiamanq[ue]; Dei dixit de nomine terram. Melly Verseket magyarul így fordíthatni: Mikor a' Magyarok Erdélybe jutának / Magyar foldet, füvet, vizet hozatának, / Deus Isten, Deus ottan kiáltának! / Osztán Deus nevet Désnek ok adának.”*⁴⁰

A felirat szövege mindenestre megegyezik Kádár József *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* c. könyve Dés erősségeiről szóló részének bemutatásával: „Az óvárban ennek emlékére egy kőtornyot és követ tartanak kegyeletben. Amaz kápolnaszerű építmény, melynek csak előfala van meg 2 íves ajtószerű tagozattal s felette törpe oszlopszaton álló csúcsos zsindefedeli torony.” A feliratot a keleti oldalon, az oszlopok alatt említi, a szöveg végén 1578-as datálással.⁴¹ A szakasz továbbá egyezést mutat egy ismeretlen kéztől származó, XVII. századi bejegyzéssel, Batizi András *Jónás prófétának históriája*⁴² c. nyomtatványa (Debrecen, 1596) egyik példányának⁴³ hátlapján: „Mikor az Magyarok Erdélybe jutának, / Magyar földet, füvet, vizet hozatának, / Deus, Isten, Deus! – ottan kiáltának, / Az után Deus nevet Dézsnek ők adának.”⁴⁴

⁴⁰ *Uo.*, 216.

⁴¹ KÁDÁR József, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* I–VII, Dés, 1091–1095. A dési Óvári tornyot Kádárt megelőzően Kőváry László is bemutatta (KŐVÁRY László, *Erdély építészeti emlékei*, Kolozsvár, Stein J., 1866, 314–316.). A tornyot 1938-ban lerombolták (Szabó T. Attila, *Szolnok Doboka magyarsága, Kolozsvár, 1944, 143.*; BALOGH Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek: XVI. század*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1985, 241.).

⁴² BATIZI András, *Ionas prophetanak historiaia*, Debrecen, Lipsai, 1596 (RMNy 774).

⁴³ Országos Széchényi Könyvtár, RMK I 280. Hálózati elérés: <http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/34/40/dd/1/dmek013068.pdf> (2015.01.03.)

⁴⁴ HORVÁTH Iván, KÖSZEGHY Péter, *A reneszánsz és a barokk kora (1550–1750)*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1986 (Képes bevezető a magyar irodalom világába, 1), 18–19.

Összességében tehát elmondható: Thuróczy János ősnymtatványa, ill. Antonio Bonfini XV. század végi kézírata és Székely István krónikája között nem ismerünk olyan nyomtatott forrást, amely a vizsgált városnév-etimológiát a hozzá tartozó történettel tartalmazná, az ismert nyomtatott források közül pedig Székely István *Világkrónikája* közli azt először. Hogy az Székely saját leleménye, vagy korábbról, egy lappangó forrásból való, netán valóban Csáti Demeter ferences barát költői játékának gyümölcse, teljes bizonyossággal nem dönthetjük el. Lisznyai Kovács Pál szövegének előzményei is tisztázandók. A kolofont is tartalmazó, három strófányi toldalékot mindenesetre fenntartásokkal kell kezelnünk, így a *Pannóniai éneket* a történeti források között nem helyezhetjük el megnyugtató módon.

Maróthy Szilvia

Pannóniai ének Critical Edition (PECE)¹

A kritikai kiadás előkészítése során a *Pannóniai ének*hez szorosabban, ill. közvetettebb módon kapcsolódó, primer és szekunder szövegek gyűltek össze. Ezen szövegek mindegyike XML alapú struktúrában került, ill. kerül rögzítésre. A szövegek a tervek szerint típusaikat tekintve az alábbi csoportokba rendezhetők:

- az ének 12 teljes forrása,² valamint három, egy-egy versszakos idézet;³

¹ A Pannóniai ének TEI XML struktúrában való feldolgozásáért köszönettel tartozunk Horváth Ivánnak és Hegedüs Bélának (akitől a PECE munkanév is származik) az általuk vezetett szemináriumok alatt nyújtott segítségükért.

² A primer források részletes bibliográfiai ismertetését lásd: HUBERT Ildikó, *A Pannóniai ének XVIII. századi másolatai – és a belőlük levonható következtetés = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, reciti, Bp., 2010, 99–104.

³ Az ének 25. strófája Dugonics András *Jólánká*jában olvasható (ez a szövegrész az 1791-es *Etelka*-kiadásával rokonítható leginkább). DUGONICS András, *Jólánka, Etelkának leánya, Első könyv, Gyulafinak bujdosásai*, Pozsony-Pest, 1803, 140. A 34. strófa Cornides Révainak küldött, etimológiákkal foglalkozó levelében található: az idézet szövege megfelel a Pray-ágnak. Cornides Dániel levele Révai Miklóshoz, 1787 augusztus 6., OSZK, Quart. Lat. 2225, 16r–17v. Az egyebütt csak Toldynál olvasható kolofon utolsó strófája pedig Horvát István jegyzetei között található meg, archaikus helyesírással. Horvát István kéziratai, OSZK, Quart. Lat. 1301–1302, 111v. Az utolsó strófa kéziratos változatát Balázs Debóra ta-

- verses kontextus: szövegegyezéseket mutató verstöredékek, ill. Gruber Antal német nyelvű fordítása;
- történeti kontextus: krónikák, melyek Pannónia megvételeit leírják, említik;
- irodalomtörténet: az ének egyes forrásainak rövid ismertetése, egyéb tanulmányok, bibliográfia.

A *Pannóniai ének* szorosabb értelemben vett kritikai kiadása tehát az elsőként említett 12 szöveget, ill. az ezektől kismértékben eltérő, egy-egy versszakos részleteket öleli fel. A forrásokat TEI XML struktúrában rögzítettük. Az XML (Extensible Markup Language) egy egyszerűsített kiterjesztése az SGML (Standard Generalized Markup Language) jelölő nyelvnek. Ez egy olyan könnyen kezelhető, platformfüggetlen nyelv, mely az adatokat (pl. szövegeket) struktúrájuk mentén rögzíti. A Text Encoding Initiative (TEI)⁴ egy 1994 óta működő kezdeményezés, melynek célja egy folyamatosan fenntartható, fejleszthető egyezményes jelölési rendszer kidolgozása. A TEI XML tehát az egy-séges szintaxison túl egységes (a megjelenítők és a felhasználók felé egyaránt nyitott) elemkészlettel is rendelkezik. A szövegek, ill. a szöveggondozás különböző típusaira épülnek azok a modulok, elemkészletek, melyeket igény szerint használhatunk fel, állíthatunk össze egy dtd-fájlban (Document Type Definiton), az egyes korpuszoknak megfelelően.

lálta meg.

⁴ TEI Consortium. URL: <http://www.tei-c.org/index.xml> (2014. 06. 29.).

A *Pannóniai ének* esetében a dtd-fájl a Verse (*verse*)⁵ valamint a Text Criticism (*textcrit*)⁶ modul elemeit tartalmazza. A verse elemkészlet tartalmazza például a vers egységeinek megnevezéséhez szükséges tageket; a *textcrit*ben található az alapszöveget közrefogó *lemma*, vagy a szövegjavításokat tartalmazó jegyzetek.

A versek szövegét betűhűen rögzítettük, melynek fő oka a Balázs Debóra által vázolt⁷ filológiai bizonytalanság a Pray- ill. a Dugonics-ág között. Nem zárva ki annak lehetőségét, hogy a másolók közül többen is találkozhattak az ének korabeli, vagy korábbi forrásával, különös figyelmet fordítottunk a betűhűsége, ill. a szövegbeli javítások feltüntetésére. Fontosnak tartottuk továbbá a szöveg filológiatörténete szempontjából azt is, milyen helyesírási sajátosságokat kapott a szöveg a 18. század során, kivált Dugonics András keze alatt.

Az xml-formátum előnye abban rejlik, hogy a szöveg struktúráként rögzül, s ennek köszönhetően sokféleképpen előhívható. A struktúrát azonban nekünk kell meghatározni (természetesen a rendelkezésre álló szintaktikai és jelölési elemek segítségével): döntéseket kell hoznunk a versről, s annak forrásairól. A papír alapú kritikai kiadásokhoz hasonlóan itt is regisztráljuk az egyes források alapszöveghez viszonyított eltéréseit, itt is megjegyzeteljük a javított, áthúzott részeket, itt is megállapítunk verssorokat stb. A különbség az, hogy ezeket az adatokat egy olyan szintaktikai és jelölési rendszerben tároljuk, mely nem foglalkozik ezen adatok megjelenítési módjával. Az alábbiakban

⁵ TEI Consortium, eds. "6 Verse." *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*, 2.6.0, 2014. 01. 20., TEI Consortium, <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/VE.html> (2014. 06. 29.)

⁶ TEI Consortium, eds. "12 Critical Apparatus." *TEI P5, i. m.*, <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/TC.html> (2014. 06. 29.)

⁷ BALÁZS Debóra, *Dugonics András bicskája*, ld. a jelen kiadásban a 8. oldalon.

elsősorban a rögzítés, ill. a jegyzetelés struktúráját, valamint a felmerülő problémákat ismertetem, s csak röviden szólok a megjelenítési lehetőségekről.

A *Pannóniai ének* forrásaival foglalkozó, viszonylag nagy kiterjedésű xml-fájl valójában két fájlt tartalmaz. Az egyik részben a források verssoronként vannak egymáshoz rendelve, párhuzamos szegmentálással (1. ábra).

```
1 <rdg wit="Pra">Naghsagod thywl feldeth kerenek
2 <note type="critical">Naghsagod <del>thywl</del>thywl</note>
3 </rdg>
4 <rdg wit="Cor">Naghsagod thywl feldeth kerenek</rdg>
5 <rdg wit="Tel">Naghsagod thywl feldeth kerenek</rdg>
6 <rdg wit="Rot">Naghsagod thywl feldeth kerenek</rdg>
7 <rdg wit="Rev">Naghsagod thywl feldeth kerenek</rdg>
8 <rdg wit="Hor">Naghsagod thywl feldeth kerenek</rdg>
9 <rdg wit="D88">Naghsaagodtool Feodet keerne</rdg>
10 <rdg wit="D91">Naghsaagodtool Feodet keerne</rdg>
11 <rdg wit="D92">Nagyságodtul földet kérének</rdg>
12 <rdg wit="D03">Fewd'-Feuvet-vizet keerneenek</rdg>
13 <rdg wit="D05">Fewd'-feuvet-vizet keerneenek,</rdg>
14 <rdg wit="Tol">Nagyságodtól földet kérének,</rdg>
```

1. Ábra

A sorok kijelölése és egymáshoz rendelése néhány esetben okozott csak problémát, mikor a verssorok sorrendje, ill. a sorok szórendje esett át változtatásokon a Dugonics András által újra-s újraírt (állítása szerint emendált)⁸ énekben. Ezekben az esetekben is lineárisan halad, sorról sorra a párhuzamos szegmentálás, tehát olyan verssorok is egymáshoz rendelődnek (sorrendjük miatt), melyek nem feleltethetők meg egymásnak. A probléma

⁸ Vö. HUBERT Ildikó, *Dugonics András levele Gruber Antalhoz a Pannóniai Énekről*, ItK, 1995, 95–102.

megoldása valószínűleg egy attribútum jelölés beiktatása, mely összeköti a lineárisan nem összekapcsolható verselemeket is – a korpuszt feldolgozó fájl itt még finomításra szorul.

A kritikai jegyzetapparátusban jelenleg a források szövegén, pontosabban a kéziratokon történt javítások, törlések vannak feltüntetve (a tárgyi jegyzeteket az alapszöveghez rendeljük hozzá). A jegyzet mindig az adott forrást közrefogó *reading* (*rdg*) elemen belül, de a szöveg végén helyezkedik el – tehát nem ékelődik a szövegbe. Ennek oka az, hogy – versről lévén szó – igen rövidek a *reading* elem által közrefogott szövegegységek, így a közbeékelés funkcióját veszti, sőt a megjelenítés szempontjából inkább zavart okozna. A verssor végén nyitott jegyzet (*note*) a javított szövegrészt (pl. *delete*, add *tagek* által közrefogott rész), ill. az előtte és utána álló, változatlanul maradt szót tartalmazza; ezt követi a *note*, majd a *reading* elem lezárása.

A párhuzamos szegmentálás előnye a megjelenítés felől szemlélve az, hogy a korpusz bármely, tetszőlegesen kiválasztott szövegeit (immár vizuálisan is) egymás mellé tudjuk állítani, adott szövegegységeket kijelölve pedig azok rugalmas összehasonlítására van módunk (2. ábra).

Az xml-fájl másik nagy egysége tartalmazza a lemmát,⁹ az eltérésekkel megjegyzetelt alapszöveget. Az alapszöveg Pray György kézirata,¹⁰ ehhez képest jelöljük (verssoron belül) az eltéréseket. Eltérés alatt kizárólag a grammatikai, ill. lexikai különbséget értettük munkánk során, a nyelvjárásbeli, helyesírásbeli változatokat a struktúrában nem rögzítettük. A fájl e téren tehát nyitott marad: ilyen jellegű jegyzetelés is beépíthető, a struktúra megengedi ezt – a korpusz filológiája szempontjából azonban nem volt jelentősége (3. ábra).

```

1  <lem>
2    <app>
3      <lem>az Zythyabol</lem>
4        <rdg wit="D88 D91">Zytthyaaboool</rdg>
5        <rdg wit="D03">Ziththiaabuúl</rdg>
6        <rdg wit="D05">Ziththiaabuul</rdg>
7    </app> ki jwtttekrel</lem>

```

3. Ábra

A számozott sor (*line*) elemen belül található két *apparátus*: az első tartalmazza a *lemmát*, a második a párhuzamosan szegmentált forrásokat. A *lem* tagekkel közrefogott alapszövegen újabb apparátusok (melyeken belül újabb *lemma* és *readingek*) nyithatók, az elemek egymásba ágyazhatók. Az egymásba ágyazás funkciója az, hogy meg tudjuk különböztetni a verssorokon belüli, alapszövegtől eltérést mutató kisebb szövegegységeket, s azokat az adott szinten tegyük megfeleltethetővé. Ez olykor sokszoros egymásba ágyazást jelent (4. ábra).

⁹ TEI Consortium, eds. "Appendix C Elements, lem." *TEI P5, i. m.*, <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/ref-lem.html> (2014. 06. 29.)

¹⁰ Pray György kéziratai, Egyetemi Könyvtár (Budapest), 53. kötet, 252–256 (régí számozás szerint: 213r–215r).

```

1      </l>
2      <l n="4">
3          <app>
4              <lem>
5                  <app>
6                      <lem>hogh<app><lem> ylljen</lem>
7                          <rdg wit="D88 D91"> yllh</rdg>
8                      </app> zowal<app><lem> neky</lem>
9                          <rdg wit="D88"> maid</rdg>
10                         <rdg wit="D91"> majd</rdg>
11                     </app>
12                 <app>
13                     <lem> zolnanak:</lem>
14                     <rdg wit="D88"> zoollhanak:</rdg>
15                     <rdg wit="D91"> zoollhanak.</rdg>
16                 </app>
17             </lem>
18             <rdg wit="D03">Ees hozzaaja iigh zoollottak</rdg>
19             <rdg wit="D05">Ew-hozzaaja iigh zoollottak:</rdg>
20         </app>
21     </lem>
22 </app>

```

4. Ábra

A regisztrált eltérések nagy része Dugonics András folyamatos átdolgozó tevékenységéből adódik. Figyelemreméltó az is, hogy a Pray-ág betűhű másolatai milyen pontossággal, kevésrontással örököltik tovább a Pray György által készített másolatokat. Ezen az ágon egyedül Toldy Ferenctől származnak kismértékű grammatikai, lexikai eltérések (5. ábra).

```

1  <lem>
2    <app>
3      <lem>Herzeg jol</lem>
4      <rdg wit="D05">Kiraay joo</rdg>
5    </app>
6    <app>
7      <lem> meg gondoly magad,</lem>
8      <rdg wit="D88 D91 D92"> meg gondold magad</rdg>
9      <rdg wit="D05"> mewg-gondood magad',</rdg>
10     <rdg wit="Tol"> meggondold magad,</rdg>
11   </app>
12 </lem>

```

5. Ábra

Az énekhez tisztázatlan körülmények között¹¹ csatlakozó háromstrófás kolofon utolsó strófája szövegszerűen (tehát nem csak említés szintjén) először Horvát István már idézett jegyzetei között bukkan fel. Bár ismeretes, hogy Toldy Ferenc Horváttól kapja az ének utolsó három strófáját, Horvát kéziratai között csak ez az egy, a *Pannóniai énekéhez* hasonló ortográfiájú strófa került eddig elő, a teljes kolofont csak Toldy *Handbuchjának* modern átíratában ismerjük.¹²

A 3–5. ábrákon az is megfigyelhető, hogy bár a *lemmához* képest a helyesírási és nyelvjárási sajátosságok az xml-struktúrában nem kerülnek rögzítésre, mégis beszűrődnek a *lemmákhoz* rendelt *readingek* közé. Vannak tehát a lemma mellett olyan *readingek*, melyek egymáshoz képest csak helyesírásbeli, nyelvjárásbeli különbségekkel rendelkeznek, grammatikaival, lexikaival azonban nem. Ezek a rögzítést kissé nehezítő, azt redundánssá tevő szövegegységek azért kerülnek a rendszerbe, hogy az egyes for-

¹¹ Ld. erről legutóbb: HUBERT Ildikó, *A Pannóniai ének...*, i. m., 104.

¹² TOLDY Ferenc, *Handbuch der ungarischen Poesie...*, Pest–Wien, G. Kilián, K. Gerold, 1828, 6–10.

rások különállását megőrizhessük. Az 5. ábra példájánál maradva: nem rendelhető egy *reading* alá az alapszövegtől eltérő források ezen különböző ortográfiájú és nyelvjárású halmaza:

```
1 <lem> meg gondoly magad,</lem>
2 <rdg wit="D88 D91 D92"> meg gondold magad</rdg>
3 <rdg wit="D05"> mewg-gondood magad',</rdg>
4 <rdg wit="Tol"> meggondold magad,</rdg>
```

hibás megoldás:

```
1 <lem> meg gondoly magad,</lem>
2 <rdg wit="D88 D91 D92 D05 Tol"> meg gondold magad</rdg>
```

hiszen a *D05* és a *Tol* azokat a *reading* által közrefogott karaktereket tartalmazza. A probléma kezelésére megoldás lehet a TEI rendszer egyik *att.textCritical* attribútuma (*@type*),¹³ mely megkülönböztet lényegi és helyesírásbeli (*substantive*, *orthographic*) eltérést a szövegek között. Így a megjelenítés során lehetőség nyílik a pusztán ortográfiai, nyelvjárásbeli eltéréseket tartalmazó redundáns elemek szűrésére.

A párhuzamosan szegmentált források és a lépcsőzetesen, elemeket egymásba ágyazó módon megjegyzetelt alapszöveg együttes jelenléte tehát lehetőséget ad arra, hogy a forrásszövegek kapcsolatát átfogóan vizsgáljuk, akár filológiai, filológiatörténeti, akár irodalomtörténeti vagy nyelvészeti szempontból. A fentebb vázlatosan ismertetett xml-fájllal a *Pannóniai ének* kritikai kiadásának középpontjában egy olyan fájlunk kapunk, mely struktúrájában is nyitott további vizsgálatok érvényesítésére, s hatvá-

¹³ TEI Consortium, eds. "Appendix B Attribute Classes, *att.textCritical*." *TEI P5*, i. m., <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/ref-att.textCritical.html> (2014. 06. 29.)

nyozottan nyitott a korpusz már rögzített adatainak sok szempontú kinyerésére. A PECE-csoport reményei szerint ennek a készülő kritikai kiadásnak egy olyan online hozzáférhető, könnyen kezelhető felületét is elérhetővé teszi, mely nem csak a *Pannóniai ének* filológiai kutatásában lesz előremozdító, de a TEI XML struktúrában történő rögzítés előnyeiről is meggyőzi a felhasználókat, kutatókat.

Bóдай Regina–Renner Ildikó
„De hogy nem látsz dolgozhoz”

A *De hogy nem látsz dolgozhoz* kezdetű, 11 strófából álló szöveget a Battyhány-levéltárból közölte Stoll Béla, a kéziratot ma a Magyar Országos Levéltár őrzi (Battyhány-lt. P. 1313. 267. cs.). A szöveggel felfedezése óta keveset foglalkozott a szakirodalom. Gerézdi Rabán, feltételezhetően az írásképp és a helyesírás alapján, 1540 körülre datálta a mű keletkezését, amelyről Stoll Béla betűhű átiratot adott közre.¹

A versről az RPHA adatbázis² ad bővebb leírást. A szöveg formáját és tartalmát tekintve is érdekes. A versfők a DEMETRJWS CH-t adják ki, a vers első strófája azonban csonka, és az akrosztichon CH-ja felveti a kérdést, hogy esetleg a vége is hiányos. A vers tartalmát tekintve is igen különös, a lírai én féltőn szidalmaz egy hozzá közel álló személyt. Az sem kizárt, hogy a beszélő nőnemű, ami még szokatlanabb a korszak műveinek ismeretében.

A kritikai kiadás elkészítése során vizsgáltuk a szöveget a központozás és a betűhasználat szempontjából, majd a hibák elemzésével próbáltunk következtetni arra, hogy a fennmaradt szöveg

¹ STOLL Béla, *Magyar vers az 1540-es évekből*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 1981, 21–22.

² *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* I–II, szerk. HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, FONT Zsuzsa, HERNER János, SZŐNYI Etelka, VADAI István, GÁL György, RUTTNER Tamás, Paris, Le Nouvel Objet, 1992, <http://rpha.elte.hu/> (2015. április 14.).

szerzői fogalmazvány, vagy másolói munka eredménye. Végezetül a vers metrikai megkötéseit vizsgáltuk.

1. Kritikai kiadás

Az alábbiakban közöljük a szöveg kritikai kiadását. Ahol eltérés mutatkozik az általunk elkészített szöveg és Stoll Béla átirata között, az utóbbit lábjegyzetben adjuk meg.

- 1 De hogh nem latz³ dolgod hoz [...]
 [...]
 [...]
- 2 En yol lathom mynth eled ez wylagoth⁴
 merth the⁵ kedwelz⁶ kylemb kylemb faythalansagoth⁷ 5
 hogh ky myath el wezthed az mennyorzaghoth^{8,9}
- 3 Megh wthalad kyk the nekedyo thanachoth adnak
 Es¹⁰ yelennen theged belchesegre thanythnak
 nynch¹¹ foganatthya the bennedy semy Jozagnak

³ Stoll: *lath*

⁴ Stoll: *wylagoth*,

⁵ Stoll: *te*

⁶ *kedwez*. Másolói hiba.

⁷ *faythalansagnak*. Másolói hiba.

⁸ Stoll: *menny orzaghnak*. Betűhű átiratunkban mennyorzaghnak

⁹ *En yol lathom mynth eled ez wylagoth / merth the kedwez kylemb kylemb faythalansagnak / hogh ky myath el wezthed az mennyorzaghnak*.

¹⁰ Stoll: *es*

¹¹ Stoll: *Nynch*

- 4 Erkewlchedrewl faythalannak¹² newezhethlek 10
 dolgaydrol okthalannak Jthelhethlek
 azerth theged pokolthwl En¹³ ygen felthlek
- 5 Thekynch hathra Am Wthanad¹⁴ rethenethes halal
 es Jsthennek haragya feyed feleth al
 labad alath pokolnak thorka thaythwa¹⁵ al¹⁶ 15
- 6 Rethenethes Jffywsagh¹⁷ azthynen elethed
 Mynth mendergew¹⁸ feyemeth yegethed
 es nagh sokzor lelkemeth bynben Eythed.¹⁹
- 7 Jay theneked ha nem gondolz yol Jgedrewl
 merth mayd weznek erews zamoth elethedrewl 20
 thellessegel megh fyzech mynden bynedrewl
- 8 Wed Ezedben²⁰ ky theremtheth ez yl zepssegre²¹
 Ekessytheth az ewnen zemylyre
 azerth neky²² tharthozol nagh thyzthessegel

¹² *faythalan.* Rag elmarad, másolóra utal inkább

¹³ Stoll: *en*

¹⁴ Stoll: *wthanad*

¹⁵ Stoll: *thaytwa*

¹⁶ Stoll: *al.*

¹⁷ Nehézkes fogalmazás. Valószínűleg másolói félreértés, de a szerző sem kizárható. Felvetődhet annak a lehetősége is, hogy a 16. sor *Jffywsagh* szava megszólítás. Azonban figyelembe véve a következő strófákat, ez a megállapítás nem feltétlenül állja meg a helyét.

¹⁸ <Zy>. Stoll: nem olvasta ki, nem jelöli.

¹⁹ Stoll: *eythed*

²⁰ Stoll: *ezedben*

²¹ <E>. Stoll: nem olvasta ki, nem jelöli. Szerzőre és másolóra egyaránt utalhat.

²² Tollhiba: *neky*. Másoló és szerző is lehet.

9	Sokzor walaz nagh zegenth dolgaydhan merth apossagh zemeydeth Tharthya homalban bolond keppen ²³ lelechzel nagh sok gonozban	25
10	Chylagodoth fenythwl megh fozthotthad Angyalydoth the melewled el wadythad Jffywsagnak zep wyragath sarban thopotthad, ²⁴	30
11	Ha nem feled theremthew ²⁵ ysthenedeth de chak nyzned az thynen thyzthessegedeth ne alaznad yo hyredeth ²⁶ es yo newedeth	

1.1. Szerzői fogalmazvány vagy másolói munka?

Annak eldöntése érdekében, hogy a kézirat szerzői fogalmazvány vagy másolói munka eredménye, elemeztük a szövegben előforduló hibákat.

1.1.1. Másolói tevékenységre utaló hibák

Az első strófa töredékességére nehéz magyarázatot találni, feltehetően a mű egy nagyobb alkotás része (erre utal az akrosztichon CH-ja is), amelyet általunk ismeretlen okból hiányosan másoltak le.

A második strófában nehézkes fogalmazással és rímelésbeli hibával is szembe kerülünk. Ez utóbbi a vers egészének ismeretében azért különös, mert a szöveg többi részében – egy kivétellel – nem fordul elő ilyen jellegű hiba, a morfémarímek szinte mindenhol tökéletesek.

²³ Stoll: *keppel*

²⁴ Stoll: *thopotthad*

²⁵ Stoll: *theremthew*

²⁶ *hyrede*

Betűhű olvasat:

En yol lathom mynth eled ez wylagoth
merth the kedwez kylemb kylemb faythalansagnak
hogh ky myath *el wezthed* az mennyorzaghnak

Javított változat:

En yol lathom mynth eled ez wylagoth
merth the *kedwelz* kylemb kylemb faythalansagoth
hogh ky myath *el wezthed* az mennyorzaghoth

Mivel a második sor *faythalansagnak* vonzata nem felel meg a hívórímnek, kerestük ennek lehetséges okát. A *-nak* rag a *kedwez* szóhoz illeszkedik, azonban magának a szónak az E/3 alakja nem áll összhangban az előtte álló E/2 (*the*) személyes névmással. Amennyiben a *kedwez* szót a *kedwelz* lexémára cseréljük, a szóvégi vonzat *oth*-ra változtatható, amely már megfelel a hívórímnek. A rím ilyen fajta változtatása a harmadik sorban is megállja a helyét. Úgy gondoljuk, hogy ez a problémakör a második sorbeli *kedwelz* szó helytelen másolásából fakad, a másoló először ezt a hibát vétette, majd ehhez igazította a sor végi rímekeket.

Feltevésünket alátámasztandó keresést végeztünk a Magyar nyelvtörténeti szótárban,²⁷ hogy az adott korban használhatták-e a *kedwez* és a *kedwel* szavakat. Mivel mindkét szó előfordul a szótárban az általunk keresett jelentésben, feltételezhetjük, hogy egyaránt használatban voltak, ezért a másoló felcserélhette őket. A nyolcadik sorban szintén másolói hibára utal a *faythalan* szóról lemaradó *-nak* rag.

²⁷ *Magyar nyelvtörténeti szótár* I–III, szerk. SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, Bp., Hornyánszky Viktor, 1890–1893.

1.1.2. Bizonytalan eredetű hibák

Öt esetben talákoztunk olyan hibával, amelyről nem egyértelműen megállapítható, hogy szerzői vagy másolói tevékenységre utal.

A 14. sorban az *Jffywsagh* szó nem illeszkedik a szövegkörnyezetbe. Kerestünk hasonló kifejezéseket, amelyekkel helyettesíteni lehetne, ezáltal másolói hibára tudnánk következtetni, illet azonban nem találtunk. Mivel sem a szerzői sem a másolói hiba nem zárható ki teljes biztonsággal, ezért az alábbi jelenséget a *mindkettő lehet* kategóriába soroltuk.

Két esetben talákoztunk a kéziratban kisatírozott betűkkel, ezekről sem lehet egyértelműen megállapítani, hogy melyik kategóriába tartoznak. Utalhatnak másolóra is, aki betűt vétett, illetve felmerül az alkotói folyamatban kisatírozott betű lehetősége is.

A 22. sorban szereplő tollhiba – *neky* helyett *nekyn* – szintén nem egyértelműsíthető, mind a szerző, mind a másoló elkövethet ilyen típusú hibát.

A 24. sorban a *thyztessegel* szó ragja nem illeszkedik az előtte álló két sor végződésével. Mivel a strófa egésze szemantikailag helyes, a szöveget javítani nem tudtuk, tudatos szerzői tevékenységre gyanakszunk. Ez esetben nem is beszélhetünk hibáról.

Az alábbi táblázatban felsoroltuk a szöveg problémás részeit, majd x-el jelöltük, hogy a vizsgált jelenség inkább szerzői vagy inkább másolói tevékenységre utal-e. Olyan jelenségeket, amelyek kizárólag szerzői tevékenységre utalnak, nem találtunk. Összességében miután nem találtunk egyetlen olyan hibát sem amely egyértelműen a szerzői fogalmazvány felé mutat, a mindkettőre utalók mellett azonban három kifejezetten másolói tevékenységre utaló jelenséget fedeztünk fel, úgy gondoljuk, hogy a szöveg másolói munka eredménye.

Hely	Hiba	Szerző	Másoló	Bizonytalan
1. sor	Első strófa töredékessége		×	
4–6. sor	Második strófa problémaköre		×	
10. sor	<i>faythalan</i> szónál a rag elmaradása		×	
16. sor	<i>Jffywsagh</i> kifejezés problémája			×
17. sor	<Zy>			×
22. sor	<E>			×
24. sor	<i>nekyn</i>			×
24. sor	<i>thyztessege</i> rímhibája			×
	Összesen	0	3	4

1.2. Központozás és betűhasználat

A versben két írásjel van, egy vessző és egy pont. Abból, hogy a központosításnak csupán két jele található a szövegben, egyértelmű, hogy az következetlen és esetleges.

A betűhasználat vizsgálatakor számba vettük a kéziratban szereplő összes nagybetűt, majd sorkezdő és egyéb kategóriára bontottuk őket. A 16 db sorkezdő nagybetűből 11 strófakezdő is egyben, tehát az akrosztichon megjelenítésében van szerepük. A 31 sorból tehát 11 nem releváns a betűhasználat szabályszerűségére nézve. A maradék 20 sorból csupán 5 kezdődik nagybetűvel. Ennek következtében a szabályszerűséget kizárhatjuk, így nem tulajdonítunk neki jelentőséget.

Az egyéb kategóriába sorolt 11 nagybetűnél semmilyen szabályszerűség nem mutatható ki, használatuk következetlen.

Nagybetűk száma:	28 db
sorkezdő nagybetű:	16 db
ebből strófakezdő:	11 db
nem strófakezdő:	5 db
egyéb:	11 db

2. Metrika

2.1. Mit mond az RPHA a vers metrumáról?

Az RPHA szótagszámláló szöveget lát benne, a sorok szótag-száma azonban meglehetősen tág határok között ingadozik. Milyen megkötéseket követett a vers szerzője? Az RPHA adatlapja szerint a tizenegy versszakra tagolódó szöveg metrumtípusa szótagszámláló, izostrófikus, a szótagszáma 111212. A szöveg sorainak a szótagszáma 11-14 között szabálytalanul ingadozik, de jól felismerhető módon azok két félsorra tagolódnak. A metszet nem két egyenlő, hanem egy rövidebb és egy hosszabb részre osztja a sorokat: az első fél sor hossza négy szótag, a második 6-10 szótag között változik. Metszet alatt olyan szóhatárt értünk, amely magába foglalja a szószünetet és a szintaktikai határt is. Tehát ezt a verset csak részben tekinthetjük szótagszámlálónak.

2.2. A szöveg további vizsgálata

A vers metrumát, ha formalizálni akarnánk, akkor az első sor kötöttsége és a második sor szabadsága miatt, a $4 + X$ képlet-

tel tudnánk a legpontosabban megragadni. A negyedik szótag után, egyetlen sort kivéve, mindig szóhatár van és ez általában a szintagmahatár.

A vers sorainak szótagszám értékei

De hogh nem latz dolgod hoz [...]	4 + [?]
En yol lathom mynth eled ez wylagoth	4 + 7
merth the kedwelz kylemb kylemb faythalansagoth	4 + 9
hogh ky myath el wezthed az mennyorzaghoth	4 + 8
Megh wthalad kyk the neked yo thanachoth adnak	4 + 10
Es yelennen theged belchesegegre thanythnak	4 + 9
nynch foganatthya the benned semy Jozagnak	5 + 8
Erkewlchedrewl faythalannak newezhethlek	4 + 7
dolgaydrol okthalannak Jthelhethlek	4 + 8
azerth theged pokolthwl En ygen felthlek	4 + 8
Thekynch hathra Am Wthanad rethenethes halal	4 + 10
es Jsthennek haragya fayed feleth al	4 + 8
labad alath pokolnak thorka thaythwa al	4 + 8
Rethenethes Jffywsagh azthynen elethed	4 + 9
Mynth mendergews feyemeth yegethed	4 + 7
es nagh sokzor lelkemeth bynben Eythed.	4 + 7
Jay theneked ha nem gondolz yol Jgedrewl	4 + 8
merth mayd weznek erews zamoth elethedrewl	4 + 8
thellessege megh fyzech mynden bynedrewl	4 + 8
Wed Ezedben ky theremtheth ez yl zepssege	4 + 9
Ekessytheth az ewnen zemylyre	4 + 6
azerth neky tharthozol nagh thyzthessege	4 + 8
Sokzor walaz nagh zegenth dolgaydban	4 + 7
merth apossagh zemeydeth Tharthya homalban	4 + 9
bolond keppen leleczel nagh sok gonozban	4 + 8
Chylagodoth fenythwl megh fozthotthad	4 + 6
Angyalydoth the melewled el wadythad	4 + 8
Jffywsagnak zep wyragath sarban thopotthad,	4 + 9
Ha nem feled theremthew ysthenedeth	4 + 7
de chak nyzned az thynen thyzthessegedeth	4 + 8
ne alaznad yo hyredeth es yo newedeth	4 + 9

Ez a versforma a korábbiakban ismeretlen volt. Az adatbázisban sem találunk olyan szöveget, amelynek szerzője alkalmazta volna a $4 + X$ képletű metrumot, azaz a sorok első felének szótagszáma négy, míg a második fele kötetlen szótagszámú. Határozottan kijelenthetjük, hogy a vers jelenlegi formája nem szövegromlás eredményeként jött létre. A szöveg javítása nem lehetséges a felesleges szavak kihúzásával és egyéb toldalékszavak betoldásával sem: *merth the kedwez/el kylemb kylemb faythalansagot* (5 + 9).

A $4 + X$ képlet megadásához elsősorban a versszakok sorai között megfigyelhető rímelések vezethetnek bennünket: *Thekynch hathra* (4) *Am wthanad rethenethes halal* (10) / *es Jsthennek* (4) *haragya feyed feleth al* (8) / *labad alath* (4) *pokolnak thorka thaythwa al* (8). Azonban a rímen belül a rím��avak minőségét is meg kell vizsgálnunk. A szövegben morféma- és fonéma-rímek is egyaránt előfordulnak. A versben 10 darab rímkapcsolatot találunk, amelyből egy sor nem rímel. 29 ríműszavunk van, amelyek közül 28-at a morfémaegyezős, kettőt a fonémaegyezős kapcsol össze. A nyolcadik strófában a következők figyelhetők meg: *Wed Ezedben ky theremtheth ez yl zepssegre/ Ekessytheth az ewnen zemyllyre/ azerth nekyn tharthozol nagh thyzthessegegel*. Az első strófa, töredékessége miatt, e tekintetben nem vizsgálható. A versszakokban előforduló ríműszavak többsége szintaktikai szinten mindig azonosak, valamint fonológiai szinten is általában teljesülnek. Egy helyen figyelhető meg fonémarím: *Thekynch hathra Am Wthanad rethenethes halal/ es Jsthennek haragya feyed feleth al*. Az azonos morféma-rímeknek egymással.

2.3. Következtetések

Az adatbázisban három olyan versformát sikerült találnunk, amely mutat némi párhuzamot a vizsgált szöveggel – szótagszámuk 111212 alapján: „Ez példa neked, ne higgy mindennek...” (RPHA 396), „Mindenütt kellesz, míg hasznod vehetik...”

(RPHA 989), Nem kell a keménységbe elmerülni...” (RPHA 1070). Pesti verseinek értelmezéséről Vadai István *X+6* c. tanulmányában olvashatunk.

Pesti Gábor Esopus fabulái mesegyűjtemény-fordításában 185 verset írt a mesék tanulságaként, azonban ezeknek a verseknek a metrikai besorolásuk meglehetősen bizonytalan. Pesti mind-egyik verse három sorból áll és a sorok szótagszáma 9 és 17 között ingadozik, minden szabályszerűség nélkül, ugyanakkor kis számban előfordulnak azonos szótagszámból felépülő szövegek. Vadai több lehetőség számbavételét kellett, hogy figyelembe vegye ahhoz, hogy egy elvont metrumképletet tudjon megadni a versek metrikai vizsgálatakor, ugyanis a versek rövidsége, és a sorozatosság hiánya mindezt megnehezítette. Pesti verseit elfogadhatjuk hangsúlyos verselésűnek és jó ritmikájúnak – de Vadai szerint ebben az esetben sok metrumot kell feltételeznünk - vagy elfogadjuk a verseket ütemes-hangsúlyos verselésűnek, de nem tartjuk ritmusúkat jónak. Vadai feltételezett még egy harmadik lehetőséget is: Pesti Gábor versei nem ütemes-hangsúlyos verselésűek, vagy egy ma már elfeledett verselési rendszerben íródtak. Semmi sem zárja ki, hogy a *De hogy nem látsz dolgozhoz* című vers esetében is egy ilyen verselési rendszerről beszélhetünk. A tizenegynéhány szótagos sorokat két részre osztotta a vers olvasata alapján. Elkülönítette a csak ritmust jelölő vesszőket a többitől, de figyelembe vett más vesszőket is, amikor összeszámolta, és szótagszámok szerint csoportosította a vesszővel tagolt sorokat. A leggyakoribb típus az, ahol a sor második fele hat szótagból áll. Ezeket még tovább bővítette azáltal, hogy hozzászámolta a három részre tagolt sorok egy részét. Ezeket alaptípusként fogadta el. Mindezek a sorok negyedére vonatkoztak, de Vadai egyfajta szabályszerűsége következtetett belőle. A sorok utolsó hat szótagját egy egységnek tekintette. Ezt *X + 6*-os ritmusnak nevezte el, amely utal a sorok első felének kötetlen szótagszáma, és az egész verssor változó szótagszáma.

A kakas minden bolond ember leszen	5 + 6
Ki jó tudományt mint drágakő nem veszen.	6 + 6
No azért a bölcseknél nem keveset teszen.	7 + 6

Vadai szerint Pesti Gábornak mindenképpen ismernie kellett a latin sorfajokat, de az ő versei szövegversek voltak, nem énekelték azokat, ugyanis nem lehet változó hosszúságú sorokat rögzített dallam mellé tenni. Ebből következtethetünk arra is, hogy a *De hogy nem lát dolgodhoz* című verset sem énekelhették, ha ragaszkodunk a $4 + X$ képletű megkötéshez. Vadai kijelenti, hogy az $X + 6$ -os ritmushoz a sorok közötti viszony a fontos, nem pedig a sorokon belüli: nem fontos, hogy az adott sor két fele ugyanolyan hosszú legyen, hanem azt kell kijelenteni, hogy a sorok második felének a hossza rögzített. Vadai nem a versszakokat, hanem a sorokat vette figyelembe, azokból pedig az összeset, és a sorok rendszerbe illeszkedése mutat rá a közös elvre: az $X + 6$ -os összefüggésre, egy „félre félre ismert verselési rendszerre”.²⁸ Ez átmeneti típus lehetett a kötetlen szótagszámú rímes sorok és szótagszámláló versek között.

Ezeket a szabályokat figyelembe véveadtuk meg, a *De hogy nem látsz dolgodhoz* című vers metrikai magyarázatát.

3. Összefoglalás

A *De hogy nem látsz dolgodhoz* című vers kritikai kiadásának elkészítése során arra a következtetésre jutottunk, hogy a szöveg másolói munka. Erre a feltevésre a hibaelemzés eredményei juttattak. Az elemzés során talált 7 hiba közül 4 esetben nem állapítható meg teljes bizonyossággal hogy szerző vagy másoló

²⁸ VADAI István, *$X+6 = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek$* , szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, MTA Irodalomtudományi Intézet–Balassi Kiadó, Budapest, 2009 (Humanizmus és gratuláció), 498.

követte el. Egyetlen hiba sem utal egyértelműen a szöveg szerzői fogalmazvány voltára, míg 3 olyan is van ami másolói munkát feltételez.

Az írásjelek kis számából, a betűhasználat esetlegességéből és abból a feltételezésből, hogy a munka másolói tevékenység eredménye, úgy gondoljuk, hogy a központosítás és a nem strófakezdő nagybetűk elhagyhatók.

A szöveg metrikai vizsgálatának során a következőket találtuk. A vers metrumát a $4 + X$ képlettel tudtuk a legpontosabban megragadni. A tizenegy versszakra tagolódott izostrófikus szöveg sorai jól kivehető módon két fél sorra tagolódnak, ahol a metszet magába foglalja a szintaktikai határt és a szószünetet is. A metszet nem két egyenlő, hanem egy rövidebb és egy hosszabb részre osztja a sorokat, mint ahogy az Pesti Gábor verseinél is megfigyelhető volt: az első fél sor hossza négy szótag, a második 6-10 szótag között változik, szemben Pesti-féle $X + 6$ -os összefüggéssel.

Maróthy Szilvia

Nem csak Szabács kell¹

Korai verses nyelvemlékeink tagolási rendszerei

A 15. század végéig keletkezett, magyar nyelvű verses anyagból a metrikai funkciót is betöltő interpunkciós jeleket tekintve két korpusz emelkedik ki. Az egyik korpusz az, melynek tagja a *Szabács viadala* is: a sortördelő gráfiajú szövegek csoportja. Dolgozatom egyik fő célja bebizonyítani azt, hogy a *Szabács viadala* – ebben a csoportban – nincs egyedül: előremutató szemlélni a 15. század (akár hazai) írásképre jellemző tendenciái felől is, s nem szükségszerű hasonló jelenségekért a 16. század szövegeit felkeresni.²

A másik, csak vázlatosan ismertetett és a 16. század elejére is átnyúló korpusz a ráolvasásoké. A 15. századból összesen három verses jelleggel bíró ráolvasás van, melyeknek ráadásul for-

¹ Vö. KAPPANYOS András, *Nekünk Szabács kell*, Szépliteratúrai ajándék, 1998/4–1999/1, 43–59.

² Dolgozatom célja tehát, hogy bebizonyítsa, nekünk nem – csak – *Szabács kell*, s a sorokra tördelő gráfiai, tipográfiai hagyomány hiánya nem oly traumatikus. Vö. BOGNÁR Péter–HORVÁTH Iván, *Szabács viadala* = „*Látjátok feleim...*”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28., szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 151–157. „A vers külalakja sem illik bele saját korába: soronként van írva, nem lapszéltől lapszélig folyó prózának, s a sorkezdők nagybetűk. Tőlünk nyugatra a későközépkorban ez volt a szokás – de nálunk nem. Pesti Gábor *Esopus*áig, Sylvester *Újtestamentum*áig, aztán Balassi sajátkezű verslejegyzéséig (1593) kell várnunk, hogy ilyen külalakkal találkozzunk.”

rása is közös. A *Bagonyai ráolvasásokon* tett megfigyeléseimet ezért néhány, a 16. század elején keletkezett ráolvasás tagolási rendszerével is összevetem. A korpusz érdekességét bizonytalan, pontosabban nem magas fokon szabályozott versmértéke adja: a ráolvasások szerkezetének felismeréséhez valós segítséget nyújtának a forrásokban regisztrálható szövegtagoló jelek.

Sortördelők

Legkorábbi magyar nyelvű verses emlékünknél, melyben a verssorok nem folyamatos szöveggént, hanem egymás alá írva szerepelnek, a 14. század első harmadában keletkezett *Gyulafehérvári sorok*. A *Gyulafehérvári kódex* három verses glosszát tartalmaz. Az ötsoros *Habrosagben walacnok kegsussege* incipitű *distinctio* a kódex 50r lapján szerepel a latin nyelvű, akrosztichonjában *Iesus* nevet kiadó *divisio* mellett. A sortördelő írásképen túl három esetben sor eleji nagybetű, a verssorok végén pedig írásjel is működik tagolójelként: véleményem szerint végig középső állású pont, s nem kötőjel és pont váltakozása érhető tetten.³ A *distinctio* ötödik sorának vége hiányzik. A *Chudalatus múi-nec ielenetuiben* kezdetű négysoros versnek (125r) csak első sora nagy kezdőbetűs, pont pedig egyedül a harmadik sor végén található. Az *Vnun tonohtuananac arulatia* incipitű *distinctio*ban ismét többségben vannak a nagybetűvel kezdődő, ill. a ponttal végződő sorok: mindkét esetben a hat sorból négy ilyen.

³ A szakirodalom az első és a harmadik sorban kötőjelet, a második és a negyedik sorban (ill. nem ritkán a nem látszó ötödik sor végére is) pontot állapít meg. VARJÚ Elemér, *A gyulafehérvári codex*, Akadémiai Értesítő, 1899, 16–25.; ERDÉLYI Lajos, *A Gyulafehérvári Sorok*, Magyar Nyelv, 1913, 67–74.; *A Gyulafehérvári Glosszák = Ó-magyar olvasókönyv*, szerk. JAKUBOVICH Emil, PAIS Dezső, Pécs, Danubia, 1929, 136–138. A szöveget felfedező, s elsőként közlő Varjú Elemér még nem foglalkozik az interpunkciós jelekkel, a kötőjeles átírás elsőként Erdélyi Lajosnál jelenik meg.

A glosszák tehát nem csak sorokra tördelt írásképpükkel, hanem tagolójelek számában is kiemelkednek – kár, hogy ennek szinte kizárólag olyan okait tudjuk felsorolni, melyek szembe-
mennek a szöveg versként való értelmezésével. A *Gyulafehérvári sorok* felfedezésétől fogva ugyanis a szerzőségi kérdéseken túl a legvitatottabb e rövid verses szövegek műfaja, funkciója.⁴ Elfogadva azonban azt a feltételezést, hogy a vers funkciója nem fosztja meg a verset vers mivoltától, a *Gyulafehérvári kódex* négy-, öt- és hatsoros magyar nyelvű, verses glosszájára versként tekintettem.

A Szabács viadala (RPHA 245) esetében régóta ismert tény a forrás sorokra tördelő írásképe, mely következetesen végigvonul a versen. A sorok végén nem találhatók interpunkciós jelek. A sorok elején azonban következetesen nagy kezdőbetűt találunk, igaz, ennek rekonstrukciója paleográfiai alátámasztást is igényel. A grafémák eltérő minuscula–maiuscula alakjára Imre Samu hívta fel a figyelmet, s az alábbiak szerint osztályozta azokat.

1. világosan felismerhető alaki különbség van a betű nagy és kis változata között, sor elején mindig a nagybetű fordul elő; ezek: *a, b, d, e, g, i, m, n, o, s, t, y*.
2. Nincs lényeges különbség nagy- és kisbetű között, alakilag a kettő nagyon hasonló, de sor elején a betű valamivel nagyobbnak látszik, mint a sorban szókezdeten, a ductus valamivel határozottabb; ezek: *h, v, w*.

⁴ Horváth Cyrill a szöveget divisióknak véli, s nem tartja versesnek; Varjú Elemér, ill. Erdélyi Lajos verses glosszaként, ill. rímes distinctióként értelmezi. (Vö. Horváth Cyrill és Varjú Elemér vitája, *Magyar Kritika*, 1898–1899, 151, 165, 184, 201; ERDÉLYI, *i. m.*).

3. A kérdéses jel sor elején, sorban szókezdeten, sőt szóban ugyanolyan alakú és nagyságú; ezek: f, k, l, z.⁵

A grafémák e rendszerét figyelembe véve tehát megállapítható, hogy a Szabács viadalában a sorokat nagy kezdőbetűs írásmód is tagolja.

Az *Emericus Török köszön Krisztinának* incipitű rövid verses köszöntés⁶ (RPHA 354) két sorát a következőképpen jegyezte le a scriptor:

Emericus The[wrewk] kewzewn krysthynanak leghen
kenweb ynhanak.
Zaaz yo napath keth zaz yo eeth hozyaya.

A vers tehát lejegyzője szerint kétsoros: egy 6;6;7 szótagszámú első sort (második és harmadik ütemében ragrímme) és egy 4;4;3 beosztású második sort (az első és a második ütemben tárgyragos rímme) tartalmaz. Ezt a tagolást támasztja alá a sortördelő írásképen túl a sorok nagy kezdőbetűje, ill. végükön a pont. A második sorban a *keth Zaz*, tehát a sorban második *Zaz* Csonotosi János közlésében⁶ és az RMKT-ban⁷ is nagy *Z*-vel szerepel, véleményem szerint tévesen. Igaz, a *z* betű minuscúlája és maiusculája jellemzően nem különül el élesen, de ebben az esetben a sor eleji *z* betű jóval nagyobb, mint az utóbbi, s összevetve a fellette lévő *z* betűvel (*kewzewn*) az is jól látszik, hogy a minuscula nyújtottabb; a maiuscula ezzel szemben szélesebb, s hármásra emlékeztető alakú.

A *Soproni virágének* két sora szintén egymás alá van feljegyezve (az átírást Ház Jenő nyomán⁸ közlöm).

⁵ IMRE Samu, *A nagybetűk használata a Szabács Viadalában*, MNy, 1956, 465–468.

⁶ CSONTOSI János, *Emericus Thewrewk...*, Századok, 1877, 94.

⁷ *Középkori magyar verseink*, szerk. Horváth Cyrill, Bp., Akadémiai, 1921 (Régi Magyar Költők Tára, 1² – a továbbiakban RMKT 1²), 477.

⁸ Ház Jenő, *A Soproni virágének*, MNy, 1929, 88–90.

Wyrag th[u]dyad theuled el kel mennem
Es the yrethed kel gyazba ewlteznem

Házi átíratában tagolójeleket is ír a szövegbe, ezek azonban feltehetőleg csak általa kerültek bele: egy alkalommal vesszőt ír a *thudyad* után, a sorok végére pedig pontot rak. A forrás hasonmása alapján ezeket a tagolójeleket nem tudtam igazolni – igaz, nehezen kivehető maga a szöveg is. Az ellenben tisztán látható, hogy mindkét sor elején nagy kezdőbetű szerepel – tehát ezen nyelvelméink is a sortörés és a nagy kezdőbetű együttes használatával él.

Laskai imádságáról⁹ (*Ó, Istennek teste édesség, e világnak ol-talma*, RPHA 3216) szintén megállapítható, hogy a vers öt sorát határozottan mindig új sorban kezdte a scriptor.¹⁰ A kódex latin szövegénél valamivel nagyobb betűmérettel írt magyar nyelvű imádság első és második sorának lapszéli végződése a fölötte és alatta látható írástükörrel egybevág, a további három soré azonban abból jobboldalt kilóg. Az ötödik sor utolsó szava (*tisztotad*) még így sem fért ki, ezért a scriptor, a sor vége alá írva a szót, még bekezdéssjellel is felhívja a figyelmet, hogy az még az utolsó sorhoz tartozik. A sorokra tagoló írásképen túl az öt sorból három nagybetűvel is kezdődik, írásjeleket pedig nem találunk a szövegben.

A 15. század végéig tehát összesen öt olyan verset, verstöredéket ismerünk, melynek forrásaiban a verssorok egymás alá vannak írva – ez a korszakból elszórtan fellelhető verses emlékek (11 darab) majdnem fele. A kódexek alapszövegében már, s

⁹ *Laskai Demeter iskoláskönyve*, 1433–1435, Szent Ferenc kolostor könyvtára, Šibenik (Horvátország), jelezet: Cod. 10, 16r. A kódexet, s a magyar nyelvű verset ismerteti: Holl Béla, *Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és magyar verses nyelvelmé 1433-ból*, MKsz, 1984, 3–23.

¹⁰ A jelenségre már A. Molnár Ferenc is felhívja a figyelmet a szövegről írott rövid ismertetőjében: „[a] ritmika, az ütemezés, az egyforma hosszúságú sorokban való leírás, az utolsó sor belső ríme azonban mutatja a versjel-leget.” A. MOLNÁR Ferenc, *Laskai sorok* = MADAS, i. m., 240–241.

nem csak a 15. századi *Festetics-kódex*ben, de a 16. századiakban sincs példa sortördelő írásképre.¹¹ Az egy verssor = egy bekezdés elve is csak ritkán érvényesül: ilyenek a *Winkler-kódex* trochaeus tizenhármassorú sorfajta variálói, a *Peer-kódex* első keze által lejegyzett strófikus versek (pl. a *Szent László-ének*), illetve a *Keszthelyi-kódex* összes verses szövege. A 16. századi kódexek a versszakhatárokat leggyakrabban nagy rubrumozott vagy aranyozott kezdőbetűvel jelzik. Versszak végén ritkább az írásjel, hiszen a folyamatosan írt szöveget a színezett kezdőbetűk tagolják. Versszakon belül igen változatos kép tárul elénk: egyes versek semmilyen tagolójellel nem rendelkeznek sor-, ill. ütemszinten, sok esetben működik valamiféle igen következetlen központosítási rendszer, s ritkább esetben lehet viszonylag következetes tagolási rendszerrel találkozni. Utóbbira érdekes példa Vásárhelyi András *Cantilenája*,¹² melyben – a vers hosszúságának dacára is – egészen következetesen jelen van a sorok elválasztására használt kettőspont.

A korai emlékek közül egy írásképeben sorokra tördelő, gyakran rövid, glossza-jellegű verses szövegeket tartalmazó korpusz emelkedik ki, mely éppolyan különösen hat a maga korában, mint később Pesti Gábor *Esopusa*,¹³ vagy Sylvester János *Új testamentuma*¹⁴ a 16. század jellemző verstipográfiáját szemlélve. Kü-

¹¹ Talán egy kivétellel, s talán a majdnem sortördelő írásképe is csak a véletlen műve a Pozsonyi kódexben található hétsoros *Cantilena*-töredék (Vásárhelyi András, RPHA 99) esetében. *Pozsonyi Kódex, 1520*, szerk. ABAFFY Csilla, ABAFFY Erzsébet, MADAS Edit, Bp., 2004 (Régi Magyar Kódexek, 29), 63.

¹² *Peer-kódex: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*, szerk. KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, OSZKÓ Beatrix, Bp., Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 25), 330–337. A két cantilena a kódexbe jegyző harmadik kéztől származik.

¹³ PESTI Gábor, *Aesopi Phrygis fabulae...*, Bécs, Singrenius, 1536 (RMNy 17).

¹⁴ SYLVESTER János, *Uy Testamentum mag(y)ar n(y)elwen(n)...*, Újsziget, Sylvester, 1541 (RMNy 49).

lönösségükben valószínűleg újdonságuk közös: így fordulhatott elő, hogy a „tőlünk nyugatabbra” megismert formák magukkal vonzották megjelenítésüket is.

Ráolvasások

A 15. század végén keletkezett *Bagonyai kézirat* három ráolvasást tartalmaz, melyek részben verses formában, részben prózában,¹⁵ ill. ritmikus prózában íródtak. A kézirat hasonmásának¹⁶ minősége miatt nehéz megállapítani, milyen írásjeleket használ a scriptor. A tagolásban részt vesz a nagy kezdőbetű, a pont és a virgula (vonás).

A *Lófekély ellen való ráolvasás* (RPHA 1449) első, kisebb egysége rövid sorokat és morfémarímet tartalmaz.

Vronck xpc felden ha Jar vala.

Egy vton el megyen vala.

prothomartir senth isthwanth Elel leltheuala

az soth monta vala vronk xpc¹⁷

Az első két sort nagybetű nyitja és pont zárja. A harmadik sorban az *Elel* nagy kezdőbetűvel van írva, ezt a jelet követve Horváth Cyrill itt új sort kezd, majd versszakhatárt is jelöl:

prothomartir senth isthwanth

Elel leltheuala,

az soth monta vala vronk xpc

¹⁵ Megítélésem szerint a kéziratban található harmadik, *Urunk, Krisztus, számár hátán Jeruzsálembe ha ment* kezdetű szöveg (RPHA 3013) prózai jellegű ráolvasás. Tagolójelei a nagyobb szintaktikai határokat jelölik, ritkán, következtelenül – vizsgálatomon így kívül esett.

¹⁶ MOLNÁR–SIMON, *i. m.*, 104–106.

¹⁷ Az átiratot itt és a továbbiakban az RMKT nyomán, de saját tördelésben közlöm. RMKT 1², 515–516.

Könnyen kijelenthető, hogy a tagolójelek használata nem egységes a szövegben, kivált a nagybetűk használata félrevezető szintaktikai, verstani határok keresésekor. A továbbiakban ezt a formát megtartani, a rövid sorokra tördelést a szövegen végigvinni (ahogyan Horváth Cyrill tette) alaptalan és erőltetett. A tagolójelek is nagyobb egységekre utalnak.

En serethew senthem senth istwan prothomartir.
 Ez vth melleth latek egh veres pey louath /
 Ew berekesith es ew husath fekel war fogta.
 Menie mondiad Zenth Janos ewangelistanak /
 hogy ez fekel war fogotta veres pey lo megh tistolion agh
 kepen menth Jordwan vize [isten parancholathia
 miath /
 vronck xpc siletec menden Joth then hisegh istenek hogy
 <estes> ezt es Joua tesi.

A szöveg vége felé láthatóan ritkulnak a tagolójelek, s már nagyobb szintaktikai határok esetében is elmaradnak. A ráolvasás két, tartalmában, formájában elkülönülő egységét tehát a tagolójelek is jól tükrözik.

Hasonló megoszlást mutat a *Contra thargy equorum*¹⁸ (RPHA 387) is: a ráolvasás első fele rövidebb egységekből áll, melyeket pont határol – egészen a *parancsolás* (a másik vers esetében *szólás*) elérkeztéig. Ezt követi a nagyobb egységekből építkező második rész, mely már nem tartalmaz tagolójeleket – igaz, e két hosszabb szintaktikai egység éppen két sorba van osztva.¹⁹ Talán nem véletlenül: a forrásban az első sor bekezdésszerűen ki

¹⁸ Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MNY 20.

¹⁹ A ráolvasás felépítésének részletes elemzéséhez ld. SIMON Zsolt, *A Szelestei-féle ráolvasás = VERS: Verstan, poétika, trópusok a 15–17. századi Európában*, Fialatok Konferenciája 2013 Szeged, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Fajt Anita, Görög Dániel, Hevesi Andrea, Maróthy Szilvia, Bp., reciti, 2014, 93–104.

van ugratva, ez alá rendeződik a további három sor: a szöveg első sorában az első három rövidebb egység, második sorában a 4–6. rövidebb egység foglal helyet, pontokkal tagolva – s erre következik az a két hosszabb egység, melyben a sortörés ismét a szintaktikai határral esik egybe.

Erdewn Jar wala lebeke tharghy. Beka wala ekeye. kygyo
wala osthora.
zanth wala keweth. weth wala keweeth. parancholok en
theneked
hogy mykeppen a kew nem ghyekerezhethyk es nem le-
welezhethyk
azon keppen the Ith a lowon ne ghyekerezhessel es ereked-
hessel.²⁰

A ráolvasások, ráolvasásszerű imádságok másik típusa az egytömbű ráolvasás, melyben a tartalmi egységeket nem követi formai váltás, a vers egységei megközelítőleg egyforma hosszúságúak.

A *Bagonyai kézirat Fenyő váglak* (RPHA 3012) kezdetű, igen rövid, összesen egymondatos ráolvasása nem sok teret ad a vizsgálódásra. Annyi mindenesetre elmondható, hogy a mondat nagybetűvel kezdődik, végén nincsen írásjel, mondatközben pedig talán kiolvasható egy pont vagy vonás. A mondat kezdőbetűjén túl két nagybetűs szó van a szövegben: az egyik tulajdonnév, a másik az *El* igekötő. Tekintettel arra, hogy ez az igekötő a *hogy* előtt áll, nem valószínű, hogy a nagybetűs írásmód itt metrikai (vagy szintaktikai) határt jelöl. A lófekély elleni ráolvasással összevetve inkább a szöveg helyesírási sajátosságaihoz tartozik. Következésképpen azt is állítom, hogy annak *Elel leltheuala* részlete sem tekinthető önálló szövegegységnek.

²⁰ Az átiratot az RMKT nyomán, de saját tördelésben közlöm. RMKT 1², 204.

Fenye vagloc / mire arra hogy El vesszen Janosrul
az zemelchew

A versei inkább hangsúlypárookra épül, s a fenyővágás ritmusára van, felelgetős formában, komponálva:

Fenye **vagloc** | **mire** arra | **hogy El** vesszen | **Janosrul** az
zemelchew

Az *Örök mindenható Istennek hatalma*²¹ (RPHA 1152) incipitű döghalál elleni imádság igen következetesen alkalmaz tagolójeleket (kettőspontot) a sorok elkülönítésére. Nagyobb egységek nincsenek a szövegben, az imádság elejét rubrummal írott cím (önmegnevezés és használati javaslat: „dogh halalrol walo ymadsag walaky menden naph meg olwassa ymadsag”), végét dupla kettőspont jelzi, melyet egy, az imádság használatára vonatkozó instrukció követ: „Ez vtan mongy oth pater nosterth : es heeth Ave mariath”.

A *Krisztus országol*²² (RPHA 812) esetében sem lenne pontos verssorokról beszélni, inkább gondolati egységek hagyományozódó jelöléséről van itt szó. Mind a latin,²³ mind a magyar ráolvasás elején a „cristus orzagol + cristus paranchol + cristus goz + [...]” trikolon úgy örökli tagolójeleit, mint a kereszttvetési formula a ráolvasás végén („atanak + es fywnak + es zenth leleknek”; vö. még: Örök mindenható...végén).

A ráolvasások harmadik típusának egyedüli szervezője a párhuzamos mondatszerkesztés, mely a különböző hosszúságú mondatokat fűzi össze. Jó példa erre az Ó nyíl állj meg incipitű rá-

²¹ *Peer-kódex: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*, szerk. KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, OSZKÓ Beatrix, Bp., Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 25 – a továbbiakban: *Peer-kódex*), 235.

²² *Uo.*, 248.

²³ *Uo.*, 247.

olvasó imádság²⁴ (RPHA 3017), mely Ó nyíl állj meg kezdetű, különböző hosszúságú mondatokat tartalmaz, a mondatrészeket pedig a miatta elem határolja. Itt a (többszövevényre) nagy „O” betűk tagolják vizuálisan a szöveget.²⁵ Egyetlen helyen (253, 3. sor) találunk kettőspontot, mely mondaton belül áll. A szöveg egészét az amen szó osztja fel három nagyobb egységre.

A ráolvasó imádságok nem teljes körű vizsgálatával azok két fontos tulajdonságát emelném ki. Egyik formai változatosságuk, s tipologizálhatóságuk: a tartalmi felépítésük szerinti osztályozáson felül²⁶ lehetségesnek és előremutatónak tartom, hogy túlélve a „bizonytalan verselésű” jelzón, kidolgozásra kerüljön egy átfogó formai szempontú rendszerezés ezen szövegek esetében is.²⁷ Dolgozatomban ezekkel a szövegekkel vázlatosan foglalkozva három – igen elnagyolt – típust különböztettem meg: a kétféle ráolvasások egy rövidsoros és egy hosszúsoros, ill. prózába hajló egységből állnak, s alapvetően rövidek; akárcsak az egytöbbszövények, melyek általában rövidsoros egységekből épülnek fel. Jellemzően ezeknél hosszabbak, terjedősebbek, a versességükben csak mondatnyi párhuzamosság által meghatározott, igen változó hosszúságú egységeket alkalmazó szövegek.

Másik fontos tulajdonságuk: íráskéjük. Tipologizáló próbálkozásaim jól tükrözik, mely mértékben tartom figyelembe veendőnek a szövegforrások központosítási rendszerét, elsősorban metrikai szempontból. Úgy gondolom, a szöveg tagolójelei, közpon-

²⁴ *Uo.*, 250–255.

²⁵ Hasonló szerkesztési és tagolási rendszerű a *Thewrewk-kódex*ben található úrfelmutatási imádság is (*Ó, Uram, Krisztusnak szent Lelke*, RPHA 1137), ott az „O Crystuswnak [...]” ismétlődik, s az „O” és „C” betűk rubrizáltak. *Thewrewk-kódex*, 1531. *Thewrewk-kódex: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata*, szerk. BALÁZS Judit, UHL Gabriella, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 18), 303–304.

²⁶ Vö. TAKÁCS Szilvia, *Szövegépítkezés a ráolvasó imádságokban*, Nyr., 2003, 96.

²⁷ Pillanatig sem kisebbítve ezzel a gondolattal Horváth Cyrill, s kivált Horváth János érdemeit.

tozási rendszere – minden a korra jellemző következetlensége ellenére – támpontot adhat a versforma értelmezéséhez is.

Simon Zsolt

Az 1540 előtti magyar ráolvasások

„vagyok bűnes [...] régi nagy sok

bálványimádásomban”¹

Tanulmányomban az 1540 előtti ráolvasások bemutatására és rendszerezésére vállalkozom. A vizsgálat szempontjai egyrészt azok a jellemző szövegépítő elemek, amelyek elkülönítik a ráolvasások csoportját a liturgiába jól illeszkedő, kanonikus imaszövegektől, vagy az átmenetet képező paraliturgikus imáktól. További szempontként szolgálnak a szövegek különböző értelmiségi csoportokhoz való kapcsolódása a lejegyző viszonyában, illetve tartalmi és kontextuális jegyek alapján.

A szövegek keletkezéséhez Pócs Éva² tanulmányát alapul véve azt találjuk, hogy az egyház által használt áldásszövegekből vagy azok töredékeiből, továbbá azok népi használatából keletkeztek a ráolvasások. Feltételezem, hogy hasonló módon, a liturgikus imákból is keletkezhettek ráolvasások, azok kisebb-nagyobb módosításával vagy felhasználásával, hogy megfeleljenek olyan elvárásoknak, melyekből kimutatható egy, a műfajjal szemben támasztott követelményrendszer. Az átalakításra vagy feldolgozásra utaló jeleket találhatunk például a *Peer-kódex* szövegeiben is.

¹ *Vegyes följegyzések*, ItK, 1893, 124.

² Pócs Éva, *Egyházi benedíció, paraszti ráolvasás* = P. É., *Történeti antropológia: Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai*, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984, 109.

Az itt bemutatott szövegek a lejegyzőik révén, szinte mind a deák műveltségű réteg termékei – a *Szelestei-féle ráolvasás* kivételével, mely a humanista csoport sajátja –, és a fentebb említett népi eredet nem jellemző. Csak a *Bagonyai ráolvasások* szemölcs elleni, rövid, egysoros mondókája viseli magán a népi hitvilág jegyeit, egyszerű, tömör szerkezete éles ellentétben áll a szövegcsoporthoz képest másik darabjának erős latinizmusaival.

A közzétett szövegváltozatok az *RPHA* adatbázisában megjelent modern kiadások betűhű átiratai. Ahol saját tördelésben és zárójelbe tett jegyzeteimmel ellátva közlöm azokat, azt lábjegyzetben jelölöm.

Takács Szilvia³ kutatásai alapján meghatározott szövegalkotó egységekből kiindulva készítettem el az alábbi szempontrendszert, ami alapján a ráolvasásokat elemzem, és a fenti szövegalkotási eljárás nyomait vizsgálom.

Az elkülönítés szempontjai

1.1 Modalitás és parancsolás

Az ima alapvetően kérő, könyörgő hangnemben beszél, és a beszélő nem tulajdonít magának – még ha kölcsönzött is – parancsoló hatalmat. A ráolvasók gyakorta explicit módon közlik a parancsolás tényét, mint például a *Szelestei-féle ráolvasás* „parancholok en theneked”.⁴ Ez nem jellemző minden ráolvasásra, néhol csak a felszólító módú szerkezetek implikálják a parancsolás tényét, de előfordul, hogy egyenesen könyörgő hangon beszél a ráolvasó. A parancsolás egyik fontos tulajdonsága a következő szempontra, a hivatkozásokra mutat.

³ TAKÁCS Szilvia, *Szövegépítkezés a ráolvasó imádságokban*, Nyr, 2003, 96.

⁴ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* I–II, szerk. HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, FONT Zsuzsa, HERNER János, SZÖNYI Etelka, VADAI István, GÁL György, RUTTNER Tamás, Paris, Le Nouvel Objet, 1992 [a továbbiakban: *RPHA*], 0387 (Átírás tőlem: S. Zs.).

1.2 Hivatkozás

Ahogy a hagyományos imák is Jézus, Mária vagy a szentek közbenjárásáért könyörögnek, úgy a ráolvasások, egyenesen a nevükben és hatalmukkal parancsolnak. A hivatkozások gyakran túlszorduló bőséggel jellemzik alanyaikat, ritka az, amikor egyáltalán nem történik hivatkozás. A sűrű hivatkozások egyik funkciója, a pontos behatárolása a dolgoknak, ugyanígy a bajok vagy a célzott személy, illetve állat azonosítása sokszor ugyanolyan kimerítő, mint a szentekre való utalások.

Az imák kezdősorában található hivatkozások annyiban különböznek az eljárás során később alkalmazottaktól, hogy míg az utóbbiak a cél végrehajtásához szükséges hatalmak erejét keresik, addig az előbbiek csak a fohász címzettjét szólítják meg, ami a hagyományos imák jellegzetessége.

Istennek szent vére[...]megváltója. A nagy Istennek ő hatalmával parancsolok neked test, te váljál meg az kórságtúl!⁵

mÿ wronk iesusnak Zÿlethesenek mÿatta es mÿ wronk
ihÿs cristusnak oth mel' sebenek erdemenek mÿatta
ees mendh meńńeÿ zent wdwarloknak mÿatta es bo-
dogh zÿz marianak theÿenek mÿatta mellel emlethe
mÿ wronk iesus cristush es istennek menden zent thÿ-
tokÿanak mÿatta⁶

1.3 Epikus keret

A ráolvasások egy külön alcsoportját alkotják a rövid történetet elbeszélő, ún. epikus kerettel ellátott szövegek. Ezek a

⁵ RPHA 3004.

⁶ *Peer-kódex*, 272.

történetek leggyakrabban bibliai eredetűek, és egy sikeres gyógyítást beszélnek el, amelyre a ráolvasó hivatkozik. A varázslás kulcsmozzanata lesz a két helyzet közötti hasonlóság megteremtése. Így a prototipikus, epikus keretet tartalmazó imádságban egy múlt idejű történet E/3-as elbeszélése, majd annak a jelen helyzetre való hivatkozása történik.

Vronk xpc felden ha Jar vala. Egy vton el megyen vala,
protomartir
fenth ifthwanth Elel leltheuala, az foth monta vala vronk
xpc En
ferethew fenthem fenth iftwan prothomartir. Ez vth
melletth latek egh
veres pey louath, Ew berekefith es ew hufath fekel war
fogotta. Menie mondiad Zenth Janos ewangeliftanak, hogy
ez fekel war
fogotta weres pey lo megh tiftolion agh kepen menth
Jordwan vize⁷

1.4 Analógia

A két helyzet, közti hasonlóság megteremtésének legfontosabb eszköze az analógia szövegegysége. Ez lesz a lényegi mozzanata a ráolvasásnak, ahol érvényesülnek a megelőző hivatkozások, történetek és parancsok.

hogy mjkeppen a kew nem ghjekererezhethyk es nem
lewelezhethyk
azon keppen the Ith a lowon. ne ghjekererezhheffel es
erekedheffel⁸

⁷ RPHA 1449.

⁸ RPHA 0387 (Átírás tőlem: S. Zs.).

1.5 Cél

Következő műfaj megkülönböztető szempont a ráolvasás célja, mely megjelenik az analógiába foglalva, ha van, ha nincs a szöveg más részeiből is kiderülhet. A ráolvasások leggyakrabban valamilyen baj ellen irányulnak, és aszerint, hogy az bekövetkezett-e vagy sem, lehetnek megelőző vagy gyógyító típusúak. Találhatunk olyan hagyományos imákat is, melyek baj ellen könyörögnek (pl. *Nádor-kódex Farkasseb ellen* nevezetű imádsága), de a ráolvasásokat az különbözteti meg, hogy míg az előbbieknek mindig van egy lehetséges allegorikus olvasatuk is, addig a gyógyító ráolvasások mindig szó szerint értendők.

hog engemet még nee serthessetek
ees még nee banthassatok
hogy El vefen Janofrul az femelchew^{9,10}

1.6 Az eljárás leírása

További szempontként szerepel a varázsló tevékenység leírása, amikor a ráolvasó részletesen kifejti az eljárás lépéseit.

En Wram mindenhato Ur iftenfegeh, en nekem ez maÿ
napon zamban wagÿon dragalatos zent teftet zent
wered, en kÿ wezem zambol, kettthe zeghem az
felet hagiom magamnak felet adom az en
wramnak es ellenfeghemnek hogy en w ellotthok¹¹

1.7 Cím és használati utasítás

A tevékenységről magáról többet beszél a szöveg előtt olykor előforduló használati utasítás, és gyakrabban a cím. Gyakran

⁹ *Peer-kódex*, 275.

¹⁰ RPHA 3012.

¹¹ RPHA 3014.

magyar szavakkal keveredve, de nagyrészt latin nyelven íródtak, főleg az utasítások, mely a szöveg alkalmazásáról és annak körülményeiről adhat tájékoztatást, míg a cím azt mutatja, meg milyen baj ellen való pl.: *Döghalál ellen (Peer-kódex)*.

1.8 Záradék

A kanonikus imákhoz hasonlóan a ráolvasások is végződhetnek ugyanolyan záradékkal, pl. *Ámennel*, vagy *Szentháromsággal*. Záradékként szerepelhetnek még a leggyakrabban használt egyházi imák nevei is, ezzel valószínűleg azok felmondására hívja fel a figyelmet a szöveg, amikor a ráolvasó már végzett az eljárással. Ebben az esetben a használati utasítás helyett itt fejeződnek ki a ráolvasást kísérő tennivalók.

Vannak szövegek, melyekben a fenti elemek közül nem jelenik meg mind egyszerre, vagy nem azonos fokon, és ezeket a szövegeket tekinthetjük átmeneti jellegűeknek, melyek már ráolvasások felé hajlanak. Nem is kell mindegyik szempontnak egyszerre érvényesülnie, elég azt látni, hogyan mozdulhatnak el a liturgikus szövegek, néhány vonással, szinte automatikusan a ráolvasások irányába.

2. Szövegcsoportok

2.1 *Bagonyai ráolvasások*

A szövegek 1488 körül keletkeztek, mindhárom ráolvasás gyógyító típusú, ezekből egy embert, kettő állatot céloz. Az állatgyógyítások leggyakrabban a nagyobb értéket képviselő négylábú patás állatokat érintenek. Mindkét szöveg tartalmaz egy hasonló felépítésű epikus keretet, mely azt mondja el, hogy Jézus tart valamerre, majd felmerül egy állat sérülése, ekkor egy párbeszéd alakul ki Jézus és valamely szent között. A gyógyítást sosem közvetlenül Jézus hajtja végre.

A *Lófekély ellen* (RPHA 1449) való ráolvasásnak kevert nyelvű címe, és latin nyelvű, részletes használati leírása van. Az elbeszélt történetben Jézus egy úton megy, ahol találkozik Szent István mártírral, akit elküld egy harmadik személyhez, János evangélistához, hogy mondja meg neki, hogy ez a ló, melyet az út mentén látott, meggyógyuljon, miképpen a Jordán vize is megtisztult. Az elbeszélő Jézus szavaiba fűzve, mondja ki az implicit parancsot és az analógiát. Csak a záradékban veszi át a szót, ahol nagyon szerényen teremti meg a kapcsolatot az elbeszélt történet és a jelen helyzet között. Minden utalás a jelenre az „*ezt*” közelre mutató névmásban fejez ki: „hiszek Istennek, hogy ezt is jóvá teszi”.

Az epikus keret két részre válik, az első részben a történetek elbeszélése zajlik, majd Krisztus szavainak idézése, melyeket Szent István mártírhoz intézett, amelyek azt mondják el, hogy a mártír mit mondjon egy harmadik személynek aki már meg sem jelenik az elbeszélésben, sem az, hogy valóban minden végbement-e amit Krisztus mondott. Az analógia is két részben szerepel, először Krisztus szavaiban melyeket Szent Istvánnak kell Szent Jánosnak közvetítenie, majd amikor az elbeszélő visszavált saját hangjára, és egyúttal a jelenre, ahol a saját analógiájával kapcsolja az elmondottakat a jelen helyzetéhez. Ebből a részből sejthető, hogy a történetben szereplő gyógyítás sikeresen végbement, mivel úgy hivatkozik a helyzetre, hogy ezt *is* jóvá teszi, tehát a korábbi is jóvá tette.

Fekel Equorum deperditur cum ifta oracione. **(Cím)**

Item Inprimitis pro paffione domini debet dicere quinque pater noster et pro feptem fatiga cionibus beate virginis marie feptem Aue maria Incipiendo hanc oracionem cum figno dominice crucis. **(Használati utasítás)**

Vronk xpc felden ha Jar vala.
Egy vton el megyen vala,
protomartir fenth ifthwanth Elel leltheuala,
az foth monta vala vronk xpc
En ferethew fenthem fenth iftwan prothomartir.
Ez vth melleth latek egh veres peý louath,
Ew berekefith es ew hufath fekel war fogotta. **(Epikus keret)**

Menie mondiad Zenth Janos ewangeliftanak,
hogy ez fekel war fogotta weres pey lo megh tiftolion
(Parancs, eljárás leírása)

agh kepen menth Jordwan vize
iften poroncholathia miath,
vronk xpc filetek minden Joth then
hifegh iftenek hogy ezt es Joua tefi. **(Analógia)**¹²

A másik hasonló szöveg a *Menyelés exit de pedibus equorum* (RPHA 3013). Ennek szintén kevert, magyar-latin nyelvű leíró címe van, használati utasítása nincs. Az elbeszélt történetben Jézus számára megsántul, ezt észreveszi Mária, majd kialakul egy dialógus, melynek végén Mária parancsol Jézus hatalmával, a számár meggyógyítása végett. Az elbeszélő végig a múlt idejű elbeszélésben marad, miután elmondatta Máriával a direkt parancsot, és a hivatkozást, egy kétszavas, latin nyelvű zárlatot tűz

¹² RPHA 1449 (Átírás tőlem: S. Zs.).

a párbeszéd végére, melynek jelentése 'kétség kívül'.

Ebben az esetben is két részre oszlik az epikus keret, először az alaphelyzet, majd a párbeszéd idézése, melyben Mária hajtja végre a ráolvasás lényegi részét. Ő jelenti ki a parancsolás tényét, hivatkozik Krisztus hatalmára, majd megadva az eljárás célját, a parancs tartalmi részét is elmondja. A két szavas latin záradékban szólal meg először az elbeszélő saját hangján, mely kijelentés tömören, de hasonlót fejez ki, mint az előző szöveg analógiája, kivéve, hogy nem említ semmilyen helyzetet amire alkalmazná az elmondottakat.

Menieles exit de pedibus Equorum **(Cím)**

Vronk xpc famar hatan Jhrlmba ha menth
ew famara megh fantulth vala.
azt megh lata bodog affon.
az foth montha vala
fiam ihc xpc Nam megh fantholth louad,
xpc halla az foth monda
En edes filem aniam megh fantolth merth laba ky menieth,
(Epikus keret)

En edes fiam ihc xpc
poroncholok the fenth hiredel es the akarathodual
hogy az the louad megh vigaffek. **(Parancs)**

procul dubio **(Záradék)** ¹³

Mindkét ráolvasás tehát hiába tartalmazza legtöbb elvárható szövegelemet, a ráolvasó nagyon tartózkodó, mások szájába teszi a ráolvasást, nem meri elvállalni annak szerepét. Későbbi példákhoz képest ezek viszonylag szelíd ráolvasások.

¹³ RPHA 3013 (Átírás tölem: S. Zs.).

A *Szemölcs deperditur* (RPHA 3012), mely egy ember gyógyítását célzó szöveg, egy külön alkategóriát képvisel. Ez nem tartalmaz epikus keretet, rövid, egysoros mondóka, szemölcs ellen használandó. Ilyen típusúból nagy számban lehet találni 20. századi gyűjtésekben, itt tehát valószínűbbnek tűnik a népi eredet. A felépítése egy magyar-latin nyelvű leíró cím, és használati utasítás, majd a ráolvasó E/1, jelen időben elmondja az eljárás menetét, „Fenyő váglak”, majd egy retorikai kérdéssel, „mire?” előkészíti a magyarázatot mely egyben az eljárás célja, és tartalmazza a célszemélyt valamint a betegséget is: „Arra, hogy elvesszen Jánosról a szemölcs”. Ezek a rövid formulák gyakran nem is tartalmaznak olyan keresztény elemeket, mint az Isten vagy szentek segítségül hívása, valamely más hagyományrendszerre épülnek, esetleg népi babonákra.

Semelche deperditur. **(Cím)**

Item tribus vicibus debet fecare Juniperum cum gladio
et totidem vicibus dicere hec verba **(Használati utasítás)**

Ffenie vaglok, **(Eljárás leírása)**

mire

arra hogy El vefen Janofrul az femelchew

(Cél, magyarázat)¹⁴

A szövegeket lejegyző valószínűleg a deák műveltség csoportjához tartozhatott, erre utal a kéziratban szereplő tollpróbák és egyéb megjegyzések között, egy név, mely a *literatus* megnevezést viseli.

¹⁴ RPHA 3012 (Átírás tőlem: S. Zs.).

2.2 Zápolya János ráolvasásai

A következő szövegcsoporth a *Könyvtári Szemle* 1971-es számában, Balogh József által kiadott és Zápolya Jánosnak tulajdonított ráolvasások, melyek közül kettő nagyrészt magyar nyelvű, és egy latin nyelvű. A magyar nyelvűek gyógyító típusúak, és epikus keret nélküliek. Az első latin nyelvű, leíró címet visel, a második címében a betegség megnevezése magyar nyelven történik (ez jellemző a többi ráolvasásra is), midnkettő használati utasítás nélkül áll.

Az „Istennek szent vére[...] megváltója” (RPHA 3004) kezdősor, az első szövegben, mint kezdő hivatkozás, felfogható egyfajta invokációként is, melyet a tényleges hatalomra való hivatkozás követ. Ezt követi egy nagyon világos parancs a ráolvasó részéről, mely mintegy megszemélyesítve testet és betegséget, felszólítja azokat a szétválásra. Továbbá a testet egységbe parancsolja, melyet egy analógiával erősít meg „miként úristen állott ő szent istenségében”. Végig csak az elbeszélő szólal meg, aki a *Bagonyai ráolvasások* szövegmondójához képest sokkal merészebb.

Contra caducum morbum **(Cím)**

Istennek szent vére[...] megváltója. **(Invokáció)**

A nagy Istennek ő hatalmával **(Hivatkozás)**

parancsolok neked test,
te váljál meg az kórságtúl!
Kórság, te váljál meg az testül!
Test álljon egységbe, **(Parancs)**

miként úristen állott ő szent istenségében. **(Analógia)**¹⁵

¹⁵ RPHA 3004 (Átírás tőlem: S. Zs.).

A csoport második szövege sokkal összetettebb, mint az eddig vizsgáltak, ugyanis többszörös parancsolást, hivatkozást, és felszólítást tartalmaz, néhol variációkban visszatérő formulákban. A hangnem ugyanolyan merész, ha nem merészebb, egyenesen dühös felkiáltásokba fut, melyek a megszemélyesített betegséget célozzák. Ugyanúgy E/1-ben beszél, végig egy idősíkon, a jelenben mozogva. Az első sort, mely egy felszólítás és egyben megnevezése, tehát azonosítása a betegségnek, egy invokáció követi. Ezt az eljárás első leírása követi, mely két variációban fordul elő, majd ezt követi a parancs első variációja, második felszólítás, mely a meghatározás pontosítása, az eljárás leírásának második esete, majd a parancs második variációja, és végül a záradék.

A betegség azonosításában használja a *hetvehétféle sőly* kifejezést, ahol a hetvenhét szimbolikus jelentése népi motívumra utal, és a későbbi 17. sz.-i ráolvasásokban is felbukkan. A parancs minden esetben elküldi a betegséget, ez a módszer Pócs Éva gyűjtésében¹⁶ egy külön típust alkot. Az eljárás többszöri leírásában kisebb ellentmondást vélhetünk felfedezni, az első részben még átkoz, míg a másodikban (részben meghazudtolva a műfajt, azt állítja: „nem bájollak”, hanem „idvezlek Istennek keresztfájával”), mintha az ártó szándék helyett a baj megjavítását, megtérítését célozná.

Az eljárás leírása a ráolvasás elején két, szinte teljes megegyező részből, áll a második variáció az *atya* haragja helyett a szentháromság haragjára hivatkozik. Ilyen variációkban megjelenő hivatkozások találhatók a *Peer-kódex* szövegeiben is. Az ezt követő második parancs kiegészíti az elsőt, már nem csak a jelenléte tiltja meg, hanem el is küldi, továbbá bevon egy Szentre való hivatkozást, és egy jellemző körülíró formulával újból felszólítja. A harmadszori parancs alkalmával fogalmazódik

¹⁶ *Magyar ráolvasások* I–II, szerk. Pócs Éva, Bp., MTA Könyvtára, 1985–1986.

meg a végső cél, melyben a Szentre való hivatkozás ismét variációja a második parancsban lévőknek. Az itt megfogalmazott eljárások ellentmondását némileg feloldja a zárlat előtti parancs, mely megint csak egy elküldés, és valamelyest fenyegetés is.

Contra de fistula seu sőly (**Cím**)

Sőly! Itt te neked nem kellett volna kelned.
(**Parancs I.**)

Uram Isten! (**Invokáció**)

Sőly! Én téged átkozlak
atyának és fiúnak és szent léleknek átkával,
atyának haragjával.
Sőly! Én téged átkozlak
atyának és fiúnak és szent léleknek átkával;
és haragjának szentháromságnak. (**Eljárás leírása**)

Innét elveszél.
Szent Gracías pispek itt ne leljen.
Hetvenhét fél sőly! (**Parancs II.**)

Sem fővel...
sem szívellek,
sem bájollak,
de idvezlek
istennek szent keresztfájával,
boldog aszonynak szüle tejével,
(**Eljárás leírása II.**)

Szent háromság innét el elvezessen,
szent Illés próféta itt ne találjon,
(Cél, parancs III.)

Ámen. (Záradék)¹⁷

Hasonló eljárás található a következő szövegcsoporthoz, melynek feltételezhető lejegyzője Szerencsi Balázs.

A két ráolvasás tehát nem dolgoz fel semmilyen történetet, viszont gazdagon felhasználja a szempontrendszer elemeit, a második ráolvasásban népies elemek is kimutathatók. Mindkettőből határozottság árad, sokkal inkább eltávolodik az imák szövegvilágától, mint a *Bagonyai ráolvasások*.

2.3 Szerencsi Balásznak tulajdonított ráolvasások

A már említett következő szövegcsoporthoz az ItK. 1893-as számában került kiadásra, a ráolvasások egy 1512-ben nyomtatott könyv belső táblájára vannak feljegyezve, több latin nyelvű imával és két magyar nyelvű gyónóformulával. A szövegek közlője, a könyv tulajdonosát *Blasius literatus de Serench*-ként határozza meg, ezzel műveltségi hovatartozását is megadva egyben. A gyónószövegekben, a cikk szerzője a reformáció eszményét véli felfedezni, és közli az egyik, feltehetően katolikus kéztől származó bejegyzést is. A gyónóformulák egy részlete úgy hangzik, hogy: „vagyok bűnös régi nagy sok bálványimádásomban”.¹⁸ Az ezt követő szöveg „epejtse meg az én megromlott természetemet” sora után írja a glosszátor velős megjegyzését, mely így hangzik: „Ő azt akarná, hogy az farkas is jól laknék, az baranyának is ne lenne híja”. A szövegközlő értelmezésében a frazémában lévő *farkas* a reformációt jelenti. A ráolvasások korabeli megítélésé-

¹⁷ RPHA 3005 (Átírás tőlem: S. Zs.).

¹⁸ *Vegyes följegyzések*, ItK, 1893, 124.

ről tájékozódhatunk ezekből a sorokból, ugyanis, már az ellentmondásosnak tűnik, hogy a lejegyző olyan szövegekkel vegyítette volna bűnbánatot kérő formuláit, amelyeket eretneknek tartana. Az tűnik tehát logikusnak, hogy nem érezte ezeket a ráolvasásokat összeegyeztethetetlennek a keresztény hittel. A glosszátor, amennyiben valóban a reformáció ellen hadakozó katolikus, szintén nagyobb bűnnek ítélné a hitújítást, mint a ráolvasásokat? A műfaj meghatározásához hozzátartozik, hogy az abban előforduló cselekvések, mint az Isten hatalmával való parancsolás, vagy élettelen dolgok megszemélyesítése és megszólítása, összeférhetetlen a keresztény hittel, de amint azt a korábbi ráolvasásokban is láthattuk, egy széles skálán mozognak az átmenetek fokozatai imádság és ráolvasás között. A *Peer-kódex* imádságai adják az egyik leggazdagabb repertoárját a műfaji mozgásnak.

Közelebbről megvizsgálva a három magyar nyelvű szöveget, azt látjuk, hogy mindegyik megelőző, mégpedig embert védő típusú. Használati útmutató egyikhez sincs, címe csak egynek van.

Az első két szöveg, egy lazább egységet alkotva elkülönül a harmadiktól. Mindkettőnek azonos kezdősora van „Én uram mindenható Úr Istenség”. Az első szöveg az „én nekem ez mai napon” (RPHA 3014) kezdetű elbeszéléssel folytatódik, mely az Úrvacsora szentségét írja le, de annyiban módosítva, hogy az elbeszélő, kiveszi szájából Krisztus testét és véré, és azt megfelelteti ellenségével. Az epikus keret két részre osztható, mely végig, jelen idejű E/1-es módban szól. Az első részben írja le a szituációt, a második pedig az eljárás jellemzése. Ezt követi a tetteinek megokolása, a ráolvasás célja, mely értelmezhető az ellenség elől védelmet nyerő manővernek, de ugyanakkor az ellenség egyfajta megtérítésének, és a felebaráti szeretet felébresztésének is. Ez az utóbbi értelmezés ellentmond a korábban meghatározott szó szerinti olvasatmódnak, de az analógiában megjelenő hasonlat sem pontosan, a szeretetnek ezen ágára mutat, hanem az anyai szerepre. Mindenesetre modalitását tekintve semmilyen parancsolás,

vagy hatalombirtoklás nem történik, jámborabbnak tűnik, még a *Bagonyai ráolvasások* hangjánál is. Amennyiben a szentség ilyen sajátos használatában, nem akad fenn a szigorú bíráló, elképzelhető, hogy megjegyzése nem a ráolvasásokat érti farkasként.

En Wram mindenhato Ur iftenfegh, **(Invokáció)**

en nekem ez maÿ napon zamban wagÿon
dragalatos zent teftet zent wered,
en kÿ wezem zambol, ketthe zeghem
az felet hagiom magamnak
felet adom az en wramnak es ellenfeghemnek

(Eljárás leírása)

hogy en w ellotthok legiek
ollian kedwes ollian örwendetes **(Cél)**

mint az edes anianak az w magzatia wolna. **(Analógia)**¹⁹

Viszont továbbhaladva ez már kevésbé tűnik biztosnak. A második, azonos kezdősorú ráolvasás (RPHA 3015), melynek elbeszélése úgy kezdődik, hogy „Imar en ez wilagh beli b. p.”, szintén jelen idejű E/1-es elbeszélője van, aki egy monogramban meg is nevezi magát, és azt mondja el, hogyan köti meg közönséges népek nyelvét, szemét és szívét, hogy róla senki ne szólhasson, ne gondolhasson, feltehetőleg rosszat. Ez egyben az eljárás leírásának is megfelel, egy ószövetségi hivatkozással megerősítve, majd a cél után még egy hivatkozást is hozzátesz, „Istennek mondom igéjével, Boldogasszonynak hatalmával”, melynek egy hasonló változata jelenik meg a harmadik szövegben. Záradék helyett egy dátum található, mely az 1516-os évet tünteti fel.

¹⁹ RPHA 3014 (Átírás tölem: S. Zs.).

En wram mindenhato wr iftenfegh (**Invokáció**)

Imar en ez wilagh beli b. p.
közonseghes nepeknek
mind apprainak nag
meg kötthõm nielwõket
lato zõmõket
gondolo zÿwek
kegietlen kötewel
az famfomnak giwrwiwel, (**Eljárás leírása**)

hogi fenkÿ en ream
ne zolhaffon
ne fondolhaffon (**Cél**)

iftennek mondom Igheÿewel
bodog azzonnak hatalmawal. (**Hivatkozás**)

Anni 1516.²⁰

A harmadik ráolvasásnak (RPHA 3016) már címe is van, megszokott latin leíró cím. Ezt egy múlt idejű történet elbeszélése követi, Krisztus megfeszítéséről, és a keresztről való levételéről, majd egy ószövetségi hivatkozás formájában az analógia következik. Ezután jön az előzőhöz hasonló hivatkozás „Istennek parancsolatjával mondom, és Boldogasszonynak hatal[mával]”, végül parancs, és a záradék. A parancsban olvasható nagy *N* egy személynév rövidítésére hasonlít, így a parancs értelme a betegség (terjedésének) megállítására vonatkozna. Ugyanakkor lehet a nehogy tagadószó kissé félrevezető rövidítése, már csak azért is mert az analógia is tagadó szerkezetű, és ehhez hasonlóan a parancsnak is egy esemény meg nem történését kell kifejeznie, így

²⁰ RPHA 3015.

a betegség megindulását tiltaná a Siloám vízének analógiájára.

Contra eundem morbum. **(Cím)**

Wr iften mit monda w[...]
mit paranchola miglen Wr iften
az magas kereztfan meg f[...]
es az ew fzýwet által eklelwen es mag mar
ew benne három czeper wer,
fel haga fzent Janos apaftal
ziz zonnionk fziz marianak karýa ala ada,
az magas kerezt farol leweven, **(Epikus keret)**

mikepen azkorth az filoh meg nem Indul **(Analógia)**

iftennek paranýolatiaual mondom
es bodog azzonnak hatal **(Hivatkozás)**

hoó te benned N. meg alhaffon az korfagh, **(Parancs)**

Adait + guet + guttaury + habet + **(Záradék)**²¹

Az utolsó két szöveg egyre kevésbé hasonlít az imádságok szövegvilágára, ezért továbbra is valószínűnek tartom, hogy a bejegyző ezeket igenis *farkasnak* láthatta.

2.4 A Szelestei-féle ráolvasás

A *Szelestei-féle ráolvasás* (RPHA 0387) sok szempontból kivételesnek mondható. Egy 1514-ben kiadott, Apuleius *Aranysemarát* tartalmazó könyv belső oldalán van feljegyezve. A lejegyző személyében sokáig Szelestei Gosztonyi János győri püspököt tartotta az irodalomtudomány, de Kiss Farkas Gábor pár éve meg-

²¹ RPHA 3016.

jelent tanulmánya alapján, feltételezhető, hogy a bécsi egyetem egyik hallgatója írta oda.²² Az mindenképp világos, hogy egy másik műveltségi csoporthoz tartozó szöveggel állunk szemben, a bejegyzés kontextusa és a lehetséges lejegyzők személyei is a humanista műveltség, varázslás utáni kíváncsiságára mutatnak, mint ténylegesen használandó receptfüzetekbe szánt imával.

Szerkezeti felépítése határozottan ráolvasást jegyeit mutatja. Kétnyelvű cím és utasítás, majd egy epikus keret, mely a meg-személyesített betegség megjelenését és tevékenységét írja le. Ezt követi egy határozott parancs, és analógia. Az egész ráolvasás-nak az ad külön érdekességet, hogy nem tartalmaz semmilyen keresztény hivatkozást, hanem az azonosítás kemény logikájára építi a szöveget.

Contra Tharghÿ Equor(um) **(Cím)**

dicant(ur) hec v(er)ba tri(bus) vicib(us) fi(mi)l(ite)r
terc c(um) police c(ir)cu(m)eu(n)do ipsu(m) tharghÿ
(Használati utasítás)

Erdőn jár vala lebeke tárgy.

Béka vala ekéje,

Kígyó vala ostora.

Szánt vala kevet,

Vet vala kevecset. **(Epikus keret)**

²² KISS Farkas Gábor, *Gosztonyi János-e a „Szelestei ráolvasás” lejegyzője?* = „Kinek neve szép gyöngy...”: *A Régi Magyar Irodalom Tanszék munkatársai köszöntik S. Sárdi Margitot*, szerk. ORLOVSZKY Géza, Bp., ELTE Régi M. Irod. Tansz., 2007, 13–15.

Parancsolok én teneked: (**Parancs**)

hogy miképpen a kő nem gyekererezhethik, és nem levelezhethik, azonkeppen te itt a lovon ne gyekererezhessél, és erekedhessél. (**Analógia**)²³

2.5 A Peer-kódex imádságai

Az utolsó vizsgált szövegcsoporthoz a már a *Peer-kódex* imádságai közül a *Hidegtelel ellen* (RPHA 0812) való ráolvasás, és a fegyverek ellen védő imák csoportja. A kódex az egyik változatosabb összeállítása latin és magyar nyelvű, liturgikus és paraliturgikus imáknak, ráolvasásoknak és amulettiszövegeknek, és mindemellett még világi költészetünk egyik korai darabjának a hordozója is. A változatossága miatt az egyik legjobb forrás a kanonikus imádságok és a ráolvasások közti mozgás kutatására. Az itt vizsgált szövegek ugyanattól a kéztől származnak, a kódex lejegyzői pálos rend szerzetesi voltak.

Az *Contra febres* című imádság latin és magyar nyelvű változata ugyanazt a latin címet viseli, majd Krisztusra való hivatkozások sorozata következik, melyek invokációnak tekinthetők, amennyiben a hivatkozott személyt szólítja meg a parancs, amely szabadulást kér mindenfajta gonosztól és hidegteleléstől. Ezt megtoldja még a Szentháromságra való hivatkozással, és záradékként a legfontosabb imák közül kettő említésével, mely valószínűleg ezek elmondására hívja fel a figyelmet. A beszélő modalitására nehéz következtetni, a parancsban lévő ige felszólító módú, de a szöveg lehet még kérő vagy könyörgő modalitású is. Ha parancs lenne akkor sincs egy analógia, mely azt támogatná, legfeljebb a Szentháromságra való hivatkozásban láthatnánk a parancs erősítését, de ez megint csak kétséges. A szöveg már néhány lépéssel eltávolodott a kanonikus imáktól, de nem a legmarkánsabb ráol-

²³ RPHA 0387 (Átírás tőlem: S. Zs.).

vasás.

Contra febres (**Cím**)

cristus orzagol +
cristus paranchol +
cristus goz +
orozlan iuda nemzetebol (**Invokáció**)

zabadoÿchad megh sÿmont
menden nemo gonoztul ees ez hÿdeglelestol (**Parancs**)

aťanak +
es fÿwnak +
es zenth leleknek newebe + (**Hivatkozás**)

pater : noster · Aue maria (**Záradék**)²⁴

Szöveggörnyezete szintén a liturgikus imákhoz közelebb álló darabokat tartalmaz, a megelőző 8 lap különböző Máriához intézett imákat sorakoztat fel, és a szöveget követő két lapon is hasonló a helyzet.

Két lappal később, a 250. lap alján kezdődik a fegyver ellen védő imák csoportja, az „Ó, nyíl, állj meg Szent Illés prófétának hatalmának miatta...” (RPHA 3017) kezdetű ráolvasással. A teljes ráolvasás az első sorban megjelenő hivatkozás szerkezetét ismétli meg variációkban. Kilencszer „Ó, nyíl, állj meg” kifejezéssel kezd, néha többszörösen összetett szerkezeteket halmozva fel, majd mintha kifulladt volna, ugyanabban a zárlatban végződik mint a *Contra febres*, mely még számos helyen előforduló, általánosan bevett zárlat a kódexben. A hivatkozott hatalmak listája: *próféta, Jézus, Mária, Keresztelő Szent János (feje), apostolok, mártírok, szüzek, özvegyek, angyalok, három vasszeg, tövis*

²⁴ RPHA 0812 (Átírás tőlem: S. Zs.).

koszorú, Krisztus sebei, feltámadás, mennybemenetel, Krisztus kinszenvedése, menny, föld, csillagok, menny és föld lakói, ítéletnap, Krisztus teste.

Csak a hivatkozással szerkezet második variációjában tűnik egy közelebbről meghatározott cél: „nyíl, állj meg”, vagy „ne járulj énhozzám”. Ezen kívül végig csak az okokat sorolja, hogy miért ne, mely a kimerítő azonosítás szempontjának fényesen megfelel, de minden más szövegalkotó egységet hanyagolni látszik. A ráolvasást követő 12 lapon, túlnyomórészt fegyverektől vagy azok világát idéző bajok elleni imádságok találhatók. Némelyik csak képi világában kapcsolódik a csoporthoz, de tematikailag összetartozónak tűnnek, ugyanis a 272. lapon kezdődik egy nagyon hasonló ráolvasás, mely sokkal inkább megfelel a műfaji követelményeknek. Kezdősora „Ó, nyíl, parancsolok teneked, állj meg” mindjárt egy direkt paranccsal indít, ezt néhány, a korábbihoz hasonló hivatkozás követi, majd egy újabb parancs, még további hivatkozások, sőt egy analógiát is beledolgoz, melyben név szerint megnevezi saját magát a ráolvasást végző, aki a kódex feltételezett megrendelője, Csepeli Simon, majd lezárja az eljárást. A két imádságot összekapcsolja a közös cél, és a hasonló hivatkozási formulák, de az előbbi sokkal kevésbé állja meg a helyét ráolvasásként, inkább csak egy része annak, olyan mintha az utóbbiból szakadt volna ki.

O ñyl almeğ marianak zÿzesegenek mÿatta ees zent
Ianus baptiztanak feÿenek mÿatta ees istennek zent
apostolÿnakh martÿromÿnak zÿzeÿnek ozwegÿnek an-
ğÿalÿnak mÿatta (251. lap 6–14. sor)

O nyl álmeğ Zenth martÿromoknak ees confessorok-
nak eredmenek mÿatta O nil álmeğh zenth zÿzeknek
ees ogwezeknek ees mend meñorsagbelÿ zentheknak
eredmenek mÿatta (273. lap. 2–10. sor)

A fegyvereket elhárító szövegcsoporthoz tovább növeli a kódex-
ben soron következő ráolvasás. Kezdősora „Ó, két élű tőr, ó te
lándza”, mely sor folytatása tovább pontosítja az ártó dolgokat,
majd az első parancsban arra inti ezeket, hogy felfelé járuljanak.
Itt következik egy hivatkozás, az eddigi formát követve alakul.
Elhangzik egy második parancs, újabb hivatkozások, cél és cél-
személy azonosítása, nagyon hasonló megfogalmazásban, mint a
megelőző imádságban,

meg nées serthessed ýstennek zolgalo fÿath sÿmonth
(275. lap 5–7. sor)

meg nee banthassatok az ýstennek zolgalo fÿat sÿ-
month (277. lap 10–12. sor)

majd tovább fejtegeti a kívánt eredményt, és lezárja azt:

ÿdonek mindenkorán the hozzad serkezzek nee hallÿak
meltatlan halalwal : Amē²⁵

Ez a szövegcsoporthoz utolsó darabja, a soron következő imák
legfontosabb liturgikus szövegek közül valók. A csoport tehát a
250-ik laptól a 275-ig lapig tart, alább a köztes szövegek tema-
tikusan ideillő részei vannak kiemelve.

²⁵ *Peer-kódex* 278.

- 250: Nyíllövés ellen
255: lövéstől, törtől, egyéb mérges állatoktól védelmet kérő
imák
257: „győz minden töröket és minden fegyvereket, hogy
nekem ne ártassanak”
258: „és legyen én pajzsom békességes minden ellenséggemmel”
259: „fosztóknak ölőknek ellene”
266: „koronként való háborúságtól”
272: „Ő, nyíl parancsolok teneked állj meg”
275: „Ő kétélű tör ó, te lándzsa”

A fegyverek ellen való szövegcsoporthoz két leginkább, a ráolvasások szempontrendszerének megfelelő szövegei között is találunk párhuzamokat, ahogy a csoport elején álló, első nyíllövés elleni imádság, is kapcsolódik a későbbihez. A köztes szövegek lazábban, de tematikailag ideillenek.

Összefoglalás

A korai áldásszövegekből való eredeztetés mellett, az imák átdolgozása is része lehetett a ráolvasások keletkezési folyamatának, és a bátortalannak tűnő ráolvasások állhatnak a legközelebb a mintául szolgáló imákhoz. Ugyanakkor a népi hatás is megmutatkozik olykor, pl. a *hetvenhétféle* jelző használata, vagy az egysoros ráolvasások is erre utalnak. Nem lehet kizárni a népi keletkezésű szövegek, vagy legalább részletek beemelését a ráolvasások műfajába, de ezek túlnyomórészt a deák műveltségi kör révén kerültek feljegyzésre, és ez meg is látszik a latin nyelvű címek, utasítások, vagy a ráolvasások szövegkörnyezetéből. A szövegek felhasználhatóságára a másik látványos példa az, ahogy például a *Bagonyai ráolvasások* vagy a *Szelestei-féle ráolvasás* egyes elemei megjelennek a 16. század végi, illetve 17. századi ráolvasásokban. A Zichy család levéltárából előkerült ráolvasásban²⁶ egyértelműen látszik, hogy a lejegyző kipótolja, feljavítja a *Szelestei-féle ráolvasásban* található képet, a saját igényeihez alakítva azt.

²⁶ *Magyar ráolvasások* II, szerk. Pócs Éva, Bp., MTA Könyvtára, 1986, 541.